

I **Kapitalet** och i Marx' förarbeten till den finner vi grunderna till teorin om människornas sociala förhållanden under kapitalismen. Det är en teori som kallas »kritiken av den politiska ekonomin«.

Den hittills bästa introduktionen är **Kapitalets produktionsprocess. Introduktion till Kapitalets första band** (Förlaget Barrikaden 1976), en lättläst bok som visar hur de grundläggande begreppen i kritiken av den politiska ekonomin hänger ihop och utvecklas ur varandra.

Men erfarenheten visar att grundcirkelar som använder **Kapitalets produktionsprocess** behöver en del vägledning. Därför ger vi ut denna studiehandledning, som innehåller förslag till hur genomgången av **Kapitalets produktionsprocess** kan fördelas på ett knappt tiotal möten. Vidare innehåller handledningen diskussionsfrågor, förslag till bredvidläsningslitteratur och framförallt texter som reder ut sådant som brukar orsaka svårigheter: det gäller i första hand Marx' metod samt problemen kring kapitalismens grundläggande motsättningar.

Pris: 14 :- (inkl moms)

ISBN 91-85258-18-0

1976
DONALD BROADY

hands

Till kritiken av den politiska ekonomin

Donald Broady: Grundcirkel

8

Röda Bokförlaget

Grundcirkel

I serien "Till kritiken av den politiska ekonomin" ingår följande titlar:

1. Norman Geras: Louis Althussers marxism/Varufetischism och klassmedvetande. Cirkapris 7:50
2. Vitali S. Vygodski: Den stora upptäckten. Hur Marx skrev Kapitalet. Cirkapris 26:-
3. Anders Lundkvist: Introduktion till metoden i Kapitalet. Cirkapris 14:-
4. Paul Mattick: Marx och Keynes - blandekonomin gränser. Cirkapris 35:-
5. Altvater/Müller/Neusüss: Stat och kapital - om socialstat och statsinterventionism. Cirkapris 26:-
6. Yaffe/Cogoy: Kristeori och statsutgifter. Cirkapris 22:-
7. Hansen/Hultberg/Söderlund: Svensk kapitalism. En studie i Sveriges ekonomiska historia efter andra världskriget. Cirkapris 25:-

Beställ från: Röda Bokförlaget
Box 7037
402 31 Göteborg

Donald Broady:
Grundcirkel - studiehandledning till
'Kapitalets produktionsprocess'

Röda Bokförlaget

Copyright: Donald Broady

Tryck: Revopress AB, Göteborg, 1976

ISBN: 91 85258 18 0

Innehåll

MÖTE 1. PLANERING AV STUDIERNA	7
Cirkelns uppläggning	7
Politisk ekonomi. En ordförklaring	9
Vad har kritiken av den politiska ekonomin i en grundcirkel att göra?	12
MÖTE 2. HISTORISKT OM KAPITALISMENS FRAMVÄXT	22
Historisk och logisk framställning	22
MÖTE 3. VARAN OCH PENNINGEN (Kapitalets produktionspro- cess /Kpp/, inledningen samt kap. 1)	28
Inledande kommentar om Marx' metod	29
Den tvåsidiga bestämningen värdet	37
MÖTE 4. PENGARNAS FÖRVANDLING TILL KAPITAL (Kpp, kap. 2)	42
Ideologins enklaste former	44
Kapital och mervärde	46
MÖTE 5. PRODUKTION AV ABSOLUT MERVÄRDE. DET RELATIVA MER- VÄRDET (Kpp, kap. 3 och 4)	58
Produktionsprocessens dubbelkaraktär	61
Varför mervärdet inte framträder omedelbart	64
Absolut och relativt mervärde	68
Klasskampen	70
MÖTE 6. METODER FÖR PRODUKTION AV DET RELATIVA MERVÄRDET (Kpp, kap. 5)	77
Motsättningen mellan stigande mervärdekvot och minskande antal arbetare	77
Arbetets dubbelkaraktär	80
MÖTE 7. KAPITALET ACKUMULATION (Kpp, kap. 6)	86
MÖTE 8. ARBETSLÖNEN (Kpp, kap. 7)	95
MÖTE 9. PROFIT. VÄRDERING AV CIRKELN. UPPFÖLJNING	99
Profit och profitkvot	99

MÖTE 1 Planering av studierna

CIRKELNS UPPLÄGGNING

Den här studiehandledningen är ett hjälpmedel för studiegrupper som vill använda Kapitalets produktionsprocess. Introduktion till Kapitalets första band (Barrikaden 1976) för att lära känna grunderna för kritiken av den politiska ekonomin.

Kapitalets produktionsprocess är en översättning av ett väst-tyskt kollektivarbete från 1972, som sedan dess varit självskrivet i de flesta grundcirkelsammanhang i Tyskland och Danmark. Det är en spännande och lättläst introduktionsbok. Den visar hur de grundläggande politisk-ekonomiska begreppen hänger ihop och utvecklas ur varandra - därför fungerar den bättre än de introduktioner som brukat användas i Sverige, och som presenterar begreppen ganska lösryckta från varandra utan att göra ordentlig reda för Marx metod och sammanhangen i hans teori.

Kapitalets produktionsprocess fungerar utmärkt som grundbok. Ungefär 25 sidor ska läsas till varje möte, och dessutom texten i den här handledningen. Inga förkunskaper är nödvändiga, däremot krävs en viss läsvana och framförallt kontinuerligt jobb, eftersom varje möte bygger på de föregående. Vidare gäller det att få grepp om Marx' metod: för att kunna framställa kapitalismens allmänna lagbundenheter, gör han till att börja med en rad antaganden, exempelvis att alla varor utan undantag säljs till sina "naturliga" priser, vilket innebär att man på det här stadiet inte kan hoppas på någon rejäl förklaring till Picasso-målningars uppenbart "onaturliga" priser - det är meningslöst att börja med att ifrågasätta

Marx' spelregler, om man vill förstå vart han vill komma.

En svårighet med Kapitalets produktionsprocess är att det går trögt att diskutera utifrån boken, eftersom den utan att problematisera slår fast hur saker och ting förhåller sig. Bland annat av det skälet är det bra att någon åtar sig att referera en bredvidläsningstext (exempelvis ur Kapitalets första band, som deltagarna bör ha tillgång till).

Ett särskilt problem är lärarfrågan. Någon av kamraterna bör ha sysslat med kritiken av den politiska ekonomin tidigare, eller åtminstone vara beredd att arbeta i förväg med litteraturen. För att inte läraren ska dominera för kraftigt är det bra att inleda mötena med smågruppsdiskussioner där ingen behöver vara rädd att yttra sig - gärna sedan någon allra först dragit en inledning, t ex ett referat av dagens läxa - och avsluta dem i samlad grupp.

Den här handledningen ska komplettera Kapitalets produktionsprocess genom att ta upp sådant som brukar vålla problem. Det gäller framförallt metoden i Marx framställning: Kapitalets produktionsprocess hoppar lite kors och tvärs mellan abstraktionsnivåer, vilket kan sätta myror i huvudet på läsaren. Dessutom kan handledningen vara till hjälp för den som tar undertiteln till Kapitalets produktionsprocess på allvar och läser boken som introduktion till (och inte i stället för) Kapitalets första band.

Handledningen har arbetats fram och prövats i ett par studiecirklar inom Skolarkivet och SOL (Socialistiska skolarbetare) hösten 75 och våren 76. Den cirkeluppläggning som handledningen föreslår är dock inte speciellt knuten till skolfrågor, utan handlar om grunderna i kritiken av den politiska ekonomin. Den sortens "allmänna" grundstudier är riskabla: de bidrar inte automatiskt till politisk medvetenhet och handlingsberedskap, har det visat sig, och bör därför inte köras isolerade, utan inom en organisation eller arbetsgrupp, där praktiskt arbete, gemensamma erfarenheter och politiskt perspektiv finns närvarande. Då kan grund-

studierna ge en gemensam teoretisk referensram, så att man menar detsamma med orden, och studierna får kött och blod genom diskussioner av problem och läsning av litteratur som har med arbetsuppgifterna att göra.

Studieplanen är godkänd för statsbidrag av Studieförbundet. Köp inte litteraturen individuellt, utan ta kontakt med ett bildningsförbund och registrera gruppen som studiecirkel.

I Sverige har vi ännu för litet erfarenhet av cirklar som den här, som ganska tätt följer Marx' egen framställning utan att vara någon avancerad och detaljerad Kapitalet-cirkel av universitetstyp. En grundcirkel kan aldrig jobbas fram vid skrivbordet, den måst skapas kollektivt. Den här handledningen bygger på erfarenheter från Danmark och några få svenska cirklar. För att den ska bli bättre behövs dina erfarenheter och förslag! Skriv till Röda Bokförlaget, Box 7037, 402 31 Göteborg 7. 1976. *Jeftryck*

POLITISK EKONOMI. EN ORDFÖRKLARING

"Man ska inte blanda ihop politik och ekonomi", sa en socialdemokratisk kommunalpamp under valrörelsen 1976. Det har vi hört förr. Valet vart tredje år gäller aldrig det ekonomiska systemet. Ekonomin tycks leva sitt eget liv någonstans bortanför politiken och utanför klassamhället, förvaltat av en skara "opartiska" specialister, som blir härskna om de beskylls för att tillvarata borgarklassens intressen.

Så har det inte alltid varit. De "klassiska" ekonomerna i England i slutet av 1700- och början av 1800-talet såg sig själva som politiska ekonomer: de var intresserade av samhället som totalitet: Enligt Adam Smith var den politiska ekonomin "en gren av statsmannens eller lagstiftarens vetenskap". För klassikerna var det en självklarhet att samhället var ett klassamhälle, och samtiden betraktade dem inte som opartiska vetenskapsmän utan som represen-

tanter för den moderna industribourgeoisin. Deras arbeten användes för att bevisa, att framåtskridandet krävde maximala expansionsmöjligheter för industrikapitalet. Det är inte jorden utan arbetet som skapar värde! Väck med jordägararistokraternas otidsenliga privilegier! Frihandel! Om nödvändigt svältlöner åt arbetarklassen! Allt för att produktionskrafterna skulle utvecklas och den allmänna rikedomerna öka. Ja, de mest framstående och ~~konserverativa~~ ^{konsekventa} bland dem, med David Ricardo i spetsen, anade t o m de inneboende kristendenser som förebådar borgarklassens undergång. Marx talar om

"deras känsla för att det kapitalistiska produktionssättet i produktionskrafternas utveckling finner ett hinder /.../ och detta säregna hinder bekräftar det kapitalistiska produktionssättets begränsade och enbart historiska, övergående karaktär: bekräftar att det inte är något absolut produktionssätt för att producera rikedomerna, utan tvärtom på ett visst stadium kommer i konflikt med sin egen utveckling."
(K 3 s 220f, MEW 25 s 252)

De klassiska ekonomerna, borgarklassens mest medvetna representanter i kampen för mer tidsenliga produktionsförhållanden, försvann när det moderna industrikapitalet befäst sitt herravälde. Efterföljarna, som Marx kallar "vulgärekonomen", slåss inte för förändringar, de uppfattar det rådande produktionssättet, det utvecklade kapitalistiska, som det enda möjliga eller förnuftiga. Deras uppgift är inte att utforska kapitalismens grundvalar utan en mer blygsam: att kuta runt med oljekannan för att maskineriet ska fungera så gnisselfritt som möjligt. Och mycket riktigt talas det sällan om "politisk ekonomi" nuförtiden. Det heter ekonomi rätt och slätt - den borgerliga ekonomin har upphört att vara en samhällsvetenskap.

Så här sammanfattar Marx skillnaden mellan klassiska ekonomer och vulgärekonomen:

"Jag vill en gång för alla påpeka, att jag med klassisk politisk ekonomi menar all ekonomi efter W. Petty, vilken utforskar de borgeliga produktionsförhållandenas inre samman-

hang, detta i motsats till vulgärekonomin, som endast rör sig inom de skenbara sammanhangen för att söka en plausibel förklaring på de så att säga grövsta fenomenen, samtidigt som man ideligen tuggar om det material som den vetenskapliga ekonomin för länge sedan har levererat färdigt, och serverar det för borgeligt husbehov. I övrigt begränsar sig vulgärekonomin till att systematisera, pedantisera och som eviga sanningar proklamera de borgeliga produktionsagenternas banala och självbelåtna föreställningar om sin egen värld, den bästa av världar."
(K 1 s 71, MEW 23 s 95)

Kapitalet har undertiteln "Kritik av den politiska ekonomin". Uttrycket "kritiken av den politiska ekonomin" betecknar den teori som det kapitalistiska samhällets grundvalar som Marx lade grunden till under de sista trettio åren av sitt liv. Det är ett språkligt litet otympligt uttryck, som ofta förkortas till "marxistisk politisk ekonomi" eller enbart "politisk ekonomi".

När Marx satt i British Museums bibliotek och slet med det nödvändiga förarbetet innan Kapitalet kunde skrivas, var hans forskningsuppgift dubbel: Han utforskade dels "verklighetens" politiska ekonomi (konjunkturcykler och kriser i England och på kontinenten, jordegendomens, pengarnas, handelns, industrins historia etc), dels de politiska ekonomernas teorier. Det tog många år. Sedan kunde han börja skriva Kapitalet, som är en framställning av den grundläggande produktion och reproduktion som håller igång och utvecklar det kapitalistiska samhället. Men det är viktigt att hålla undertiteln i minnet: Kapitalet är inte enbart en framställning, utan därtill - i annat fall vore inte Marx' teori revolutionär - en kritik. Marx kritiserar de borgeliga politiska ekonomerna: klassikerna bl.a. för att utmåla kapitalismens lagar som eviga naturlagar, vilka alltid funnits och aldrig kan avskaffas; och vulgärekonomen för att de bara seglar omkring på ytan utan att begripa ett dyft av kapitalismens djupare sammanhang. Och viktigare: Marx kritiserar det kapitalistiska produktionssättet genom att framställa dess inneboende motsättningar och kristen-

denser. Framförallt visar han att det levande arbetet, arbetarklassen, är den ofrånkomliga grunden för kapitalets herravälde och samtidigt den kraft som kan välta kapitalismen överända.

VAD HAR KRITIKEN AV DEN POLITISKA EKONOMIN I EN GRUNDCIRKEL
ATT GÖRA?

Av tradition har kritiken av den politiska ekonomin betraktats som en specialvetenskap bland övriga specialvetenskaper: marxistisk statsteori, partiteori, konstteori, dialektisk pedagogik och allt vad det heter - alltså samma uppsplittring på deldiscipliner som inom borge⁷lig vetenskap.

Även grundcirkelar brukar bestå av en kväll om historisk materialism, en om klassanalys, en om ryska revolutionen, en om fackföreningar och en om dialektisk materialism osv, en pyttipanna där det blir svårt att få syn på marxismen som en teori om det borge⁸liga samhället som totalitet.

Som sagt har den här cirkeln vuxit fram inom ett par skolarbetarorganisationer. Vi upplevde det som ohållbart att fortsätta prata om "alternativ" ("dialektisk", "marxistisk", "frigörande") pedagogik utan att känna till den svenska skolans verkliga funktioner i samhället. Redan tidigare hade en hel del av oss varit igenom traditionella pyttipanna-grundcirkelar, men det vi lärt där var svårt att använda, vilket hänger samman med att de "marxistiska grunder" vi fått oss till livs inte var något annat än en uppsättning historiematerialistiska och dialektiska principer som antogs gälla alltid och överallt. Alltså det slags marxism som bygger på ytterst allmänt hållna Marx- eller Engels-citat om bas och överbyggnad och Mao-citat om motsättningar. Nu försökte vi klara oss utan sådana lösriivna principer, och tog istället itu med analyser av samhället och skolan som utgår från kritiken av den politiska ekonomin. Det visade sig vara en vettig satsning. (Litet mer om skälen till att vi lagt upp studierna som vi gjort

finns i Skolhandboken s 156-170. Beställes genom 20 kr till Skolhandboken pg 429210-8).

Vår utveckling är inte unik, tvärtom: under de senaste tio åren har det skett en återupptäckt av Marx kritik av den politiska ekonomin - än så länge mindre märkbar i Sverige än i Tyskland eller Danmark.

Allt för länge har Kapitalet lästs som en snäv ekonomisk teori för beräkning av sådant som mervärde, mätt i kronor och ören, eller profitkvoter, mätta i procent. Men Kapitalet är ingen bok för fackekonomer enbart. Marx politisk-ekonomiska teori är, som vi ska se i den här cirkeln i allra högsta grad en samhällsteori. Den handlar om grundläggande sociala relationer.

Startskottet till uppgörelsen på bred front med den traditionella, ekonomistiska synen på politisk ekonomi kom 1968 med ett par volymer av Roman Rosdolsky (sv övers på Röda Bokförlaget så småningom), som ägnat ^{två}decennier ^x åt att lusläsa Marx' första stora förarbete till Kapitalet, skrivet 1857-58 och utgivet kring 1940 under titeln Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie. Med hjälp av Grundrisse kunde Rosdolsky mer i detalj än någon förehonom rekonstruera den plan som låg bakom Marx teoretiska arbete de sista trettio åren av hans liv, varav Kapitalet egentligen bara är en oavslutad början. I synnerhet fick Rosdolsky ordning på de olika abstraktionsnivåerna i Marx framställning - tidigare hade Kapitalet ofta missförståtts, så att de abstrakta kategorierna direkt, utan konkretisering, använts till undersökningar av ett enskilt företag eller förhållandena på fabriksgolvet. Enligt Rosdolsky heter huvudpersonen i Kapitalets första och andra band 'kapitalet i allmänhet', vilket inte är summan av en massa enskilda kapitalister, utan de abstrakta, enkla lagbundenheter som i varje kapitalistiskt samhälle s a s ligger på djupet och därifrån styr, bestämmer formerna för, mycket av det vi kan iaktta på "ytan" i en konkreta verkligheten runt omkring oss.

* fide volymerna i sin hand 1948

Vi kan exempelvis iaktta att de enskilda kapitalisterna verkar vara sjukligt angelägna om billigare råvaror, effektivare maskiner, uppdriven arbetstakt och fler köpare. Varför tar de inte sitt förnuft till fånga och fryser produktionen på en viss nivå, det vore väl hälsosammast för alla parter? Det kan man fråga när man upplever nedslitningen i jobbet, vandaliseringen av miljön, resursslöseriet. Men produktionshets osv har ingenting med den enskilde kapitalistens ondska eller oförstånd att skaffa: behovet av kapitaltillväxt hör till lagbundenheterna hos 'kapitalet i allmänhet' - i fortsättningen av den här cirkeln ska vi se att tillväxten är en nödvändighet för kapitalismen om den ska överleva.

Man kan föreställa sig 'kapitalet i allmänhet' som ett slags skelett djupast inne i samhällskroppen, förgrenande sig in i mjukdelarna genom att bestämma former för hur människor lever, arbetar och tänker.

Detta sätt att begripa ekonomins plats i samhället skiljer sig från den traditionella bas/överbyggnad-modellen, vilken väl bör uppfattas just som en modell, en åskådlig bild som framhäver att ekonomin är viktig och grundläggande men inte säger särskilt mycket därutöver. Bas/överbyggnad-modellen kan vara riskabel eftersom den frestar oss att betrakta samhället som vore det verkligen klivet i en ekonomisk bas och en politisk-ideologisk överbyggnad, utan att vi blir så värst mycket klokare vad gäller förbindelserna mellan ekonomin och resten av samhället. Ett par exempel:

På den politiska nivån: Bas/överbyggnadsschemat kan fresta till att undersöka ekonomin å ena sidan och staten å den andra som två åtskilda ting, vilket öppnar för olika slags reformistiska illusioner. Det är lätt gjort att i praktiken nonchalera den kapitalistiska statens klasskaraktär: att dess grundläggande funktion är att sörja för att totalkapitalet ständigt kan produceras och reproduceras. En sådan nonchalans kan leda till övertro på parla-

mentariskt arbete eller till att statsapparaten, "centralbyråkraterna" och inte kapitalet utses till huvudfiende, och i det internationella solidaritetsarbetet kan den leda till att man blir blind för klasskampen i världsmåttstock, vars yttringar man i stället tolkar som en kamp mellan "stater", "nationer", "folk".

Och på den ideologiska nivån: Det är lätt att tappa bort att ekonomin faktiskt genomsyrar former för människors handlande och erfarenheter; till exempel ideologins och fetischismens mest grundläggande former, som Marx härleder ur hur varor byts, köps och säljs - mer om det i det följande. Ett annat exempel är Marx användbara begrepp 'karaktärsmask', dvs de roller som ekonomiska marionetter som vi till dels tvingas ikläda oss vare sig vi vill eller inte; exempel på karaktärsmasker är säljare, köpare, kapitalist, lönarbetare. Klyvningen bas/överbyggnad blir alltså problematisk eftersom viktiga medvetandeformer är ekonomiskt bestämda. Omvänt utgör förstas människors sätt att leva och tänka nödvändiga betingelser för att ekonomin ska fungera - kapitalismen skulle gå i graven redan i dag, ifall vi alla samtidigt lade lönearbetar-karaktärsmasken åt sidan, vägrade sälja vår arbetskraft och tog våra livsvillkor i egna händer.

Men det gör vi ju inte. Varför inte? Här får resonemangen om ekonomins plats i samhället omedelbar och avgörande politisk betydelse. Den stela bas/överbyggnad-modellen har motsvarigheter i det praktiskt-politiska arbetet inom arbetarrörelsens huvudfårar: i den hårda åtskillnaden mellan å ena sidan ekonomisk kamp, å andra sidan politisk och ideologisk. Den ekonomiska kampen har varit lönekamp och fackföreningarnas sak. Den politiska och den ideologiska kampen (som Partiet ofta velat monopolisera) har i hög grad varit en propagandistisk angelägenhet, en fråga om att byta ut borgerliga föreställningar inne i folks huvuden mot "socialistiska" - ett företag dömt att misslyckas så länge vi inte har något grepp om hur dessa borgerliga föreställningar oupphör-

ligt återskapas genom själva formerna för hur människor arbetar och lever. Det är ett skäl till att marxistisk politisk-ekonomisk teori måste tas på allvar.

Ett annat skäl är förstås det mer näraliggande, att lära känna kapitalismens ekonomi: motsättningen lönarbete/kapital, hur varor produceras, distribueras, konsumeras, hur kapitalet ackumuleras och produktionsförhållandena ständigt återskapas, kapitalets kris-tendenser och kapitalismens svaga punkter osv osv. En grundcirkel som denna kan aldrig ge färdiga svar på frågor om det ekonomiska läget i Sverige just nu, men den ger nödvändiga förkunskaper. Boken Kapitalets produktionsprocess handlar om den politiska ekonomins grunder och gör halt där Kapitalets första band slutar. Den mest användbara populariseringen av Kapitalets samtliga tre band är nog fortfarande, märkligt nog, Gustav Bang: Den kapitalistiske samfundshusholdning (Fremad 1912! Fotografiskt upptryck De studerandes råd 1975. En lärobok för den danska socialdemokratins nyupprättade arbetarhögskola, där Bang var lärare.) Men det viktigaste är nog att Kapitalets produktionsprocess byggs på med litet stats- och kristeori, förslagsvis med hjälp av en av följande böcker: Röda Bokförlaget planerar att göra en svensk bearbetning av ett häfte av Skjold Fink och Birger Linde: Kapitalet, kris og stat (Fagtryk 1975). Det bör bli det mest lättillgängliga komplementet till Kapitalets produktionsprocess. Ett alternativ är David Yaffes artikel i Yaffe/Cogoy: Kristeori och statsutgifter (Röda Bokförlaget 1976), men många upplever den som alltför schematisk, med mängder av okommenterade Marx-citat, och som alltför polemiskt upplagd: Yaffe ägnar mycket utrymme åt att göra upp med de traditionella kristeorierna. Ett grundligare arbete inom samma marxistiska tradition är Paul Mattick: Marx och Keynes - blandekonomins gränser (Röda Bokförlaget 1975). Det är en bok som visserligen är skriven på ett tämligen enkelt språk, men den förutsätter litet kännedom om borgerlig ekonomi.

Till sist en snabbgenomgång av några historiematerialistiska grundbegrepp. Alla i cirkeln bör vara någorlunda överens om innebörden av "bas", "överbyggnad", "produktivkrafter", "produktionsförhållanden" osv, och dessutom kan det vara bra att få lite kläm på förhållandet mellan historiematerialism och kritiken av den politiska ekonomin. (För en god överblick över den aktuella diskussionen om förhållandet mellan historiematerialism och kritiken av den politiska ekonomin, med många litteraturanvisningar, se den danska tidskriften Historievidenskab, GMT, nr 5-6-7 1976.)

Inom den Sovjet-marxistiska traditionen har marxistisk teori efterhand stelnat till ett tripp-trapp-trull-schema: först den överordnade filosofin eller 1. den dialektiska materialismen, dvs vissa allmänna lagar som antas styra allting mellan himmel och jord: naturen, historien och tänkandet. Dessa dialektiska lagar tillämpade på historien i allmänhet ger 2. den historiska materialismen. När lagarna så överförs till att gälla ett bestämt produktionssätt, det kapitalistiska, får man 3. den politisk-ekonomiska teorin. Men i synnerhet det senaste decenniets Marx-forskning har visat, att Marx inte själv såg kritiken av den politiska ekonomin som någon specialvetenskap, underordnad allmänna dialektiska eller historie-materialistiska principer - överhuvudtaget var Marx en svuren motståndare till ohistoriska föreställningar om eviga, allmängiltiga principer. Den metod han använde för sin revolutionära kritik av kapitalismens politiska ekonomi, är helt och hållet betingad av föremålet för undersökningen: kapitalismens grundläggande lagbundenheter. Det finns otaliga exempel på hur snett det leder, att okritiskt planka Marx' dialektiska metod i sammanhang där den inte alls hör hemma.

Av det enkla skälet att vi än så länge lever i ett kapitalistiskt samhälle, måste kritiken av den politiska ekonomin vara kärnan i den revolutionära teori vi behöver. Och historiematerialismens mer allmänna utsagor bör uppfattas inte som dogmer och fär-

diga sanningar, utan närmast som ett forskningsprogram, som ger fingervisningar om vad vi måste undersöka för att begripa historiska samhällen, inklusive det vi nu lever i. Den klassiska sammanfattningen av sitt historiematerialistiska program har Marx gjort på ett ställe i förordet till Till kritiken av den politiska ekonomin:

1 "Det allmänna resultat, till vilket jag kommit och som, sedan
2 jag en gång kommit fram till det, tjänade mig som ledtråd
3 i mina studier, kan kort formuleras sålunda: I sitt livs
4 samhälliga produktion träder människorna i bestämda, nöd-
5 vändiga, av deras vilja oberoende förhållanden, produktion-
förhållanden, som motsvarar en bestämd utvecklingsgrad av
6 deras materiella produktivkrafter. Summan av dessa produk-
tionsförhållanden bildar samhällets ekonomiska struktur,
den reella bas, på vilken en juridisk och politisk över-
byggnad reser sig och vilken motsvaras av bestämda former
av det samhälliga medvetandet. Det materiella livets pro-
duktionssätt är bestämmande för den sociala, politiska och
andliga livsprocessen överhuvudtaget. Det är inte människornas
medvetande, som bestämmer deras vara, utan tvärtom deras
samhälliga vara, som bestämmer deras medvetande. På ett
visst stadium av sin utveckling råkar samhällets materiella
produktivkrafter i motsättning till de rådande produktions-
förhållandena, eller, vad som bara är juridiskt uttryck
för detta, med de egendomsförhållanden, inom vilka dessa
produktivkrafter hittills rört sig. Från att ha varit ut-
vecklingsformer för produktivkrafterna förvandlas dessa
förhållanden till fjättrar för desamma. Då inträder en
period av social revolution."
(Siffror och understrykningar finns inte i originalet.)

citera

Ur Marx komprimerade text kan vi plocka fram sex av de viktigaste historiematerialistiska grundbegreppen:

1. PRODUKTIONSFÖRHÅLLANDEN. Vilka arbetar? Vilka äger eller kontrollerar naturtillgångarna, produktionsmedlen, arbetskraften, de färdiga varorna? Hur fördelas merarbetet och produkterna? Följande citat ger en god föreställning om vad produktionsförhållanden är:

"Den specifika ekonomiska formen, i vilken obetalt merarbete pumpas ut ur de omedelbara producenterna, bestämmer herre och drängförhållandet, så som detta omedelbart växer

fram ur själva produktionen och å sin sida återverkar bestämmande på denna. Härpå grundar sig hela gestaltandet av den ekonomiska, ur själva produktionsförhållandena framväxande samfälligheten, och därmed samtidigt dess specifika politiska gestalt. Det är alltid i det omedelbara förhållandet mellan ägarna av produktionsbetingelserna och de direkta producenterna - var och en av detta förhållandes former motsvarar alltid (i enlighet med dess natur) ett bestämt utvecklingsstadium av arbetssättet och följaktligen ett bestämt utvecklingsstadium av arbetets samhälliga produktivkraft - som vi finner den innersta hemligheten, den fördolda grundvalen för hela den samhälliga konstruktionen, och därmed också (grundvalen) för suveränitets- och beroendeförhållandets politiska form, kort sagt för den motsvarande specifika statsformen."

(K 3 s 701, MEW 25 s 799f)

2. PRODUKTIVKRAFTERNA = a. naturtillgångar, råvaror,
b. produktionsmedel (verktyg, maskiner),
c. de arbetande, inberäknat deras yrkesskicklighet, teknologiska kunnande, uppfinningar. Arbetsprocessen, den omedelbara organiseringen av arbetet.

3 BAS

ÖVERBYGGNAD, vilken brukar indelas i:

4. en JURIDISK-POLITISK NIVÅ: staten, politiska partier, lagstiftning och domstolar, polis och militär,
5. samt en IDEOLOGISK NIVÅ: borgerlig ideologi, religion osv - det råder delade meningar om huruvida vetenskap, språk, konst litteratur hör hemma inom den ideologiska nivån eller inte.
6. SOCIAL REVOLUTION inträffar enligt citatet ovan när produktivkrafterna s a s växer ur de gamla produktionsförhållandena. I dagens Sverige har den avancerade teknologin och den alltmer samhälleliga produktionen (samhällssektorerna blir allt tätare knutna samman och beroende av varandra) gjort det möjligt att kapitalets herravälde skulle kunna ersättas med socialistiska produktionsförhållanden, där även planering och kontroll är samhällelig, inte privat.

Nu ska genast sägas att den officiella marxist-ideologin (med

ursprung i Sovjet) utnämt de komprimerande formuleringarna i förordet till Till kritiken till helig urkund, och ur dem pressat ett system som Marx aldrig avsett. Det har t ex blivit dålig tradition att se produktivkrafternas växt som något rätlinjigt och mekaniskt och enbart kvantitativt, så att socialismen enkelt och smärtfritt skulle kunna ta över de mest avancerade kapitalistiska produktionsmetoderna: teknologin uppfattas som neutral i klasskampen. Vidare nämner Marx i samma förord en radda produktionsätt: "asiatiskt, antikt, feodalt och modernt borgeligt", och det har blivit tradition att analysera övergångarna mellan dessa enligt schemat: produktivkrafter växer och spränger de gamla produktionsförhållandena - en formulering som möjligen kan ha någon slags giltighet under kapitalismen, där värdeproduktionen och kapitalackumuleringen s a s lösgör sig från människors medvetna kontroll och lever sitt eget liv i enlighet med en egen, omättlig logik, däremot inte under förkapitalistiska produktionsätt (själva ordningsföljden asiatiskt-antikt-feodalt-kapitalistiskt ifrågasätts förresten av allt fler marxister) och definitivt inte i ett kommunistiskt samhälle.

Och som antytts ovan är själva bas/överbyggnad-modellen knepig att använda. Det är förbindelserna mellan bas och överbyggnad som vållar bekymmer. Att överbyggnaden skulle vara en osjälvständig avspegling av basen är en ståndpunkt som kallas vulgärmarxism och som många angriper och ingen försvarar. Enligt en klassisk formulering i ett brev som Engels skrev på gamla dar, är ekonomin visserligen inte ensamt bestämmande - "växelvekan" råder mellan momenten i samhällsformationen - men "i sista instans" är den ekonomiska basen det bestämmande momentet.

Formuleringen "i sista instans" kan tolkas så att den ekonomiska nivån bestämmer vilken av de tre nivåerna (ekonomisk, juridisk-politisk, ideologisk) som ska dominera i ett visst produktionsätt: I det gamla Rom dominerade den juridiskt-politiska nivån

(det juridiska förhållandet att slavägaren ägde slaven var själva grundvalen för det s k antika eller slavägande produktionsättet). I ett feodalsamhälle dominerar den ideologiska nivån (ekonomin förutsatte kyrkans starka grepp över själarna, ideologiska föreställningar om att var och en föds till en viss position i samhällshierarkin). Under kapitalismen slutligen tilldelar den ekonomiska nivån sig själv den dominerande rollen. - Så kan formuleringen "i sista instans" tolkas, men även om en tolkning av det slaget är riktig (jfr K 1 s 71f, MEW 23 s 96), så säger den ändå kolossalt litet om hur ekonomin bestämmer.

Det är rimligt att uppfatta det historiematerialistiska programmet - det som Marx ställde upp under ett tidigare skede av sitt liv och som Engels och många efter honom byggt vidare på - just som ett program. Det ger en tumregel för vart vi ska rikta sökarljuset när vi vill begripa ett visst samhälles grundvalar: vi ska rikta det mot produktionsförhållandena och den materiella produktionen. Men själva undersökningen av det kapitalistiska samhällets grundläggande lagbundenheter, motsättningar och svaga punkter finner vi i kritiken av den politiska ekonomin.

Förkortningar i det följande:

Kpp = Kapitalets produktionsprocess. Introduktion till Kapitalets första band, Barrikaden 1976.

K 1, 2, 3 = Kapitalet, Cavefors/Clarté 1969, 1971, 1973.

MEW 23, 24, 25 = den vanligaste tyska Kapitalet-utgåvan: Marx-Engels-Werke, Dietz Verlag.

MÖTE 2 Historiskt om kapitalismens framväxt

FÖRSLAG TILL GEMENSAM LÄSNING:

Huberman: Människans rikedomar s 144-261, eller Kommunistiska manifestet, särskilt avsnitt I: "Borgare eller proletärer".

Om inte särskilt många av deltagarna läst Hubermans bok, kan det löna sig att ägna den två möten (s 15-143, s 144-261) eller t o m tre möten (s 15-143, s 144-205, s 206-261).

Vi kommer att återvända till en del viktiga begrepp och behandla dem mer noggrant framöver. Just nu gäller det bara ett snabbt historiskt svep över kapitalismens utveckling. Det lönar sig att ha lite historiskt material i bakhuvudet då man tar itu med den politiska ekonomin, som man annars upplever som väldigt formelartad.

HISTORISK OCH LOGISK FRAMSTÄLLNING

Dessutom är det lika gott att redan från början vara uppmärksam på skillnaden mellan historisk och logisk framställning. Hubermans Människans rikedomar och det första avsnittet i Kommunistiska Manifestet är två exempel på historiska framställningar av kapitalismens framväxt. De börjar i tidigare epoker och fortsätter framåt genom århundradena. Däremot är Marx' Kapitalet ingen historisk utan en logisk framställning, nämligen en framställning av den utvecklade industrikapitalismen. Att Kapitalet börjar med vissa grundläggande kategorier (arbetets dubbelkaraktär, varans dubbelkaraktär, värdet) beror inte på att dessa skulle höra hemma enbart i kapita-

lismens barndom - de är i allra högsta grad närvarande än i dag, och betyder i själva verket ojämförligt mycket mer nu. Nej, Marx väljer att börja Kapitalet med dessa kategorier eftersom de logiskt sett är de enklaste, mest grundläggande ekonomiska kategorierna i alla varuproducerande samhällen, och i resten av Kapitalet visar han steg för steg hur de framträder i komplicerade och förvrängda former i den konkreta verkligheten. De många historiska illustrationerna i Kapitalet är just illustrationer, och får inte lura oss att läsa Kapitalet som en historiebok.

En av kapitelrubrikerna i Hubermans bok lyder "Varifrån kommer pengarna?" Hur bar sig kapitalisterna åt för att skaffa fram de avsevärda mängder kapital, som för några sekler sen (i Sverige för bara hundra år sen) behövdes för att industriproduktionen skulle kunna dras igång på allvar? Och Huberman besvarar frågan genom att berätta den ruggiga historien om de s k ursprungliga ackumulatio- nen: om hur landsbygdsbefolkningen berövades jord och andra existens- möjligheter och drevs in i fabriker, och om slavhandeln, massmördandet och rofferiet i kolonierna. Hubermans kapitel om den ursprungliga ackumulatio- nen är upptakten till den del av hans bok som handlar om industrikapitalismen. Och det är rimligt eftersom Människans rikedomar är en historiebok, men den som bläddrar i Kapitalets första band finner att Marx inte förrän i slutet av boken, i de bägge sista kapitlen, behandlar den ursprungliga ackumulatio- nen. Det är kanske det mest iögonfallande exemplet på att historisk och logisk framställning inte alltid sammanfaller.

Ytterligare två exempel på skillnaden mellan historisk och logisk framställning:

1. Handelskapitalet. I historieböckerna kan vi läsa om köpmän som levde gott många hundra år innan industrikapital vuxit fram, "...inte bara handeln utan också handelskapitalet är äldre än det

kapitalistiska produktionssättet. Handelskapitalet är i själva verket kapitalets historiskt sett äldsta sätt att existera fritt /dvs att existera som pengar eller som andra rörliga tillgångar/. (K 3 s 294, MEW 25 s 337). Handelskapitalet gjorde industrikapitalismen möjlig genom att uppmuntra varuproduktionen, skapa försäljningsmarknader, sätta pengar i omlopp och koncentrera mycket pengar på få händer.

"Ursprungligen var handeln en förutsättning för förvandlingen av det skrämmässiga och det lantliga hem-hantverket samt det feodala jordbruket till kapitalistiska företag. /---/ Så snart manufakturen nått en viss styrka, och detta gäller ännu mer storindustrin, så skapar den å sin sida marknad, erövrar den genom sina varor. Nu blir handeln en tjänare åt den storindustriella produktionen, för vilken en ständig utvidgning av marknaden är en livsbetingelse." (K 3 304f, MEW 25 s 348f)

Först handelskapitalism, sen industrikapitalism alltså, historiskt sett. Men ordningsföljden är omkastad i Kapitalets logiska framställning av den utvecklade kapitalismen. Marx behandlar det moderna industrikapitalet redan i första bandet och antar för enkelhets skull att industrikapitalisterna ensamma lägger beslag på överskottet (mervärdet) av det värde som deras arbetare producerar. Det antagandet är förenklat: i levande livet är industrikapitalisten beroende av att snabbt få produkterna sålda för att få loss friska pengar att investera i i verksamheten. Om kapitalisterna bleve sittande med osålda varulager, skulle de aldrig se röken av något mervärde överhuvudtaget, och proletariatet skulle svälta och olovligen tillägna sig andras egendom. Därför är det inte konstigt att industrikapitalisterna accepterar att dela med sig av mervärdet till ICA-butiksägare och Konsum m fl handelskapital och deras anställda. Och logiskt sett är det rimligt att Marx inledningsvis undersöker vad som skulle inträffa om allt mervärde hamnade hos industrikapitalisterna, och först därefter (i tredje bandet) komplicerar framställningen genom att ta hänsyn till att bland andra handelskapitalisterna också måste ha sin bit av kakan.

2. Jordegendet. Jordegendomens historia, från de medeltida formerna för utsugning (arrendatorsystemet, tiondet till kyrkan, andra avgifter och pålagor) över de feodala godsherrarnas förvandling till rentierer, denna historia är enligt Marx själva förhistorien till det moderna industrikapitalet.

Men i sin logiska framställning i Kapitalet kommer Marx som sagt, efter några få kapitel om varor och pengar, mycket kvickt in på det moderna industrikapitalet. Inte förrän mot slutet av tredje bandet analyserar han jordegendet och besvarar den fråga jordreänteteorin handlar om: varifrån kommer det mervärde som ägaren av åkerjord - eller tomtmark, skogsmark, fiskevatten, mineralfyndigheter osv - tillgodogör sig? Hur kan naturtillgångar som inte innehåller något arbete ha bytesvärde?

Ur logisk (eller "dialektisk" som Marx ibland säger) synvinkel är nämligen kapitalförhållandet, dvs förhållandet kapital/lönarbete, en enklare, mer grundläggande form - Marx kan nöja sig med att räkna med två klasser: (industri)kapitalister och lönarbetare, och han kan göra det förenklade antagandet att varje varas bytesvärde exakt svarar mot mängden arbete som åtgått för att producera just den varan; medan jordegendomsförhållandet är en härledd, mer komplicerad form - Marx tvingas införa en tredje samhällsklass: jordägarna, och han måste visa hur det mervärde arbetarklassen skapar fördelas så att även mark och andra naturtillgångar får bytesvärde.

De bägge exemplen, handelskapitalet och jordegendet, illustrerar skillnaden mellan historisk och logisk framställning och antyder dessutom hur sambandet mellan logik och historia skall förstås:

Den utvecklade kapitalismens "logik" (dvs dess grundläggande ekonomiska lagbundenheter) kan inte slå igenom med full kraft förrän den historiska utvecklingen skapat förutsättningarna. "Det är därför just i utvecklingen av jordegendet som man kan studera

kapitalets gradvisa seger..." (Grundrisse 164) - då är det ju inte konstigt att den verkliga betydelsen av jordegendomens tidigare historia bara kan begripas retrospektivt, med kännedom om slutresultatet.

Och efter det att historien skapat förutsättningar för den moderna kapitalismen, tar logiken så att säga över och blir en aktivt formande kraft för den fortsatta utvecklingen: handeln, som var med om att föda fram industrikapitalet, är idag industrikapitalets tjäna-re.

FRÅGOR TILL HUBERMAN s 15 - 143

1. Vilket är det viktigaste produktionsmedlet under feodalismen?
2. Vad är skillnaden mellan slavägande produktionsförhållanden (t ex i det antika Rom) och feodala produktionsförhållanden?
3. Vilka klasser finns under feodalismen?
4. Vad kännetecknar arbetskraften i
1. slavägande produktionssätt
2. feodalt produktionssätt
3. kapitalistiskt produktionssätt?
5. Hur började den moderna arbetarklassen växa fram? (kap 9,10)
6. Vissa borgerliga historiker har hävdad att vi aldrig haft feodalism i Sverige. Då använder de i första hand juridiska kriterier för att definiera feodalism (vasallens trohetslöfte till läns-herren osv). Men även med historiematerialistiska mått mätt är den eventuella svenska varianten av feodalism ganska speciell. Har vi egentligen någonsin haft feodalt produktionssätt i Sverige? Från när sker övergången till kapitalism? (Förslag till bredvidläsning: Per Nyström: "Sveriges historia" (ca 10 sidor!) i ord & bild nr 5 1970 eller i Per Nyström: Historieskrivningens dilemma, Pan/Norstedts 1974, s 46-59.)

FRÅGOR TILL HUBERMAN s 144 - 205

Försök lägga på minnet något av innehållet i kap 17. Det handlar

om den klassiska nationalekonomin. Kapitel 18 handlar om hur Marx både bygger vidare på och kritiserar dessa sin borgerliga föregångare. Kapitlen 17 och 18 kan fungera som introduktion till resten av cirkeln.

1. Hur uppstod den moderna industriarbetarklassen (kap 14, jfr kap 9)?

2. Vad är ursprunglig ackumulation? (kap 14)

3. Strax efter sekelskiftet skrev Max Weber en berömd bok som heter Den protestantiska etiken och kapitalismens anda. Huberman s 154-156 bygger på Webers tankegångar. Vilket är sambandet mellan protestantismens etik - mest renodlad i kalvinismen, men samma drag finns t ex i lutherdomen - och den tidiga kapitalismen? Vilka spår av denna ideologi lever ännu kvar, t ex inom dig själv?

4. Försök finna idéer hos de klassiska borgerliga nationalekonomerna (kap 17), som går igen i svensk socialdemokratisk ideologi i dag.

FRÅGOR TILL HUBERMAN s 206 - 261

1. Dagens svenska vulgärekonomer bekänner sig till gränsnytteteorin, vilken Marx nöjde sig med att avfärda i förbigående, som ett dåligt skämt. Det avspeglas förstås i skolböcker och i den officiella ekonomiska debatten i Sverige. Vad innebär gränsnytteteorin, också kallad marginalismen (s 206-210)? Vilken är den viktigaste skillnaden mellan å ena sidan gränsnytteteorin, å andra sidan Marx och de klassiska ekonomernas teorier?

2. Kring 1870 inträffade en viktig omvandling av kapitalismen i de mer avancerade staterna. Vilken? (kap 19) Men hur var läget i Sverige vid den tiden? I likhet med Marx bygger Huberman bygger Marx i första hand på material från England, och vi får inte tro att förhållandena i Sverige var desamma.

3. Diskutera skillnaderna mellan marknadsekonomi och planekonomi (kap 21). Varför drabbades Sovjet inte särskilt hårt av trettio-talsdepressionen? Varför har Kina inte haft någon penningvärdesförsämring alls sedan revolutionen? (Jfr med kap 20 som berättar om orsakerna till att kriser är oundvikliga under kapitalismen.)

MÖTE 3 Varan och penningen

"All vetenskap vore överflödig om tingens framträdelseform och väsen omedelbart sammanföll" (K 3 s 724, MEW 25 s 825)

LÄS: Kpp, Inledning samt första kapitlet, s 12-44.

Dagens läxa är den i särklass svåraste delen av cirkeln, men åtskilligt kommer att klarna framöver: resten av Kpp är till stor del utvecklingar och konkretiseringar av de grundläggande kategorier som bokens första kapitel handlar om.

Det kan löna sig att fördela dagens läxa på två möten. Under det första diskuteras Kpp s 12-26 samt handledningens text till möte 1. Till det andra mötet sparas diskussionen av Kpp s 27-44.

MOTSVARAR I KAPITALET 1:

K 1 kap 1, "Varan". Gruvligt svårt, men viktigt. Det är kanske inte det första man skall ge sig på i Kapitalet.

K 1 kap 2, "Bytesprocessen". Läs gärna! Bara 8 sidor. Här förklaras varför pengar är varor och hur pengar uppstår och varför pengar inte är tomma symboler.

K 1 kap 3, "Peningen eller varucirkulationen". Ganska detaljerat och långgrandigt.

FÖRSLAG TILL BREDVIDLÄSNING OCH REFERATUPPGIFTER:

I dagens läxa är värdeformens förvandlingar det viktigaste och det svåraste (s 27-31). Till den första upplagan av Kapitalets första band hade Marx skrivit ett tillägg längst bak i boken. Där analyserar han värdeformen "så skolmästaraktigt som sakens vetenskapliga karaktär tillåter." Tillägget finns översatt till danska i Marx: Vare-Penge-Kapital (Modtryk 1974), s 72-113. Marx uppmanar den "läsare som inte rör sig fullständigt hemvant i dialektiskt tänkande" att

helt och hållet hoppa över större delen av första kapitlet och läsa tillägget istället. Med "odialektisk läsare" avsåg Marx, som han skriver i ett brev till Engels, "inte bara kalkborgaren utan också den bildningstörstande ungdomen". I andra och följande upplagor av Kapitalet är första kapitlet omskrivet och tillägget slopat.

Anders Lundkvist: Introduktion till metoden i Kapitalet (Röda Bokförlaget 1975, 80 sidor) utgår till största delen från innehållet i dagens läxa. Man kan ha glädje av Lundkvist bl a för att få grepp om värdeformens förvandlingar. De första fem kapitlen (t o m s 46) är de mest användbara.

Hans-Jørgen Schanz: Et introduktionsforedrag om kritikken af den politiske økonomi (Fagtryk 1975, 16 sidor. Kommer i svensk översättning på Röda Bokförlaget inom kort).

Den allra bästa introduktionen till Marx' metod är nog hans egen s k "1857 års Inledning", ca 25 sidor. Den finns uttryckt bl a i Grundrisse-volymen, och översatt till svenska i flera olika sammanhang, t ex i Marx/Engels: Ekonomiska skrifter (Cavefors/Zenit 1975), s 19-44.

Vygodskis bok Den stora upptäckten. Hur Marx skrev Kapitalet (Röda Bokförlaget 1974) är spännande och inte alltför svår-läst.

De flesta Marx-introduktioner - Kpp är här inget undantag - reducerar Marx' upptäckter till oefterhärmliga prestationer inne i hans geniala hjärna. Ett hälsosamt korrektiv till en sådan ohistorisk uppfattning är en föreläsningsserie som en klok Marx-forskare vid namn Rjazanov höll inför industriarbetare i Moskva i början av tjugotalet. Rjazanov visar hur nära knutet Marx' och Engels' teoretiska arbete var till arbetarklassens organisering och kamp. (Dansk övers: Rjazanov: Marx og Engels ikke kun for begyndere, Tiderne skifter 1974)

INLEDANDE KOMMENTAR OM MARX' METOD

(Jfr Kap prod 15-18 samt Lundkvist s 9-46)

Det är nog vettigt att spara en sammanhängande diskussion av vad Marx' metod egentligen innebär till dess att hela Kapitalets produktionsprocess är genomgången. Men eftersom metoden inte alls liknar vårt invanda sätt att tänka, måste vi redan nu ha en hum om de viktigaste principerna:

1. Väsen och framträdelser

När borgerliga tidningar skriver om arbetslöshet, brukar de nöja sig med att servera statistik och prognoser; de intresserar sig enbart för framträdelserna, dvs den verklighet som vi direkt upplever med våra sinnen och med det s k sunda förnuftet.

Även Marx studerade förstas arbetslöshetsstatistik, men han letade efter vissa underliggande lagbundenheter, väsendet, som arbetslösheten är ett uttryck för. Sådana underliggande väsensförhållanden är t ex att det på kort sikt lönar sig bättre för den enskilde kapitalisten att investera i modernare maskiner än att anställa fler arbetare samt att kapitalisterna behöver en arbetskraftsreserv för att hålla lönerna nere och som buffert att ta till i tider när konjunkturerna blir goda och mycket folk krävs i produktionen.

Den marxistiska metoden ska, då den verkligen fungerar, kunna förklara varför väsendet motsvaras av just de framträdelseformer vi kan iaktta och inga andra. Just nu under 70-talet ska vi med hjälp av den marxistiska metoden kunna reda ut varför vissa grundläggande lönsamhetssvårigheter, som hör till kapitalismens väsen, framträtt som enorm arbetslöshet och kraftig inflation runt om i Europa.

2. Exempel på väsen och framträdelser: värde och priser.

På prislapparna i snabbköpet kan vi läsa vad varorna kostar. Men deras pris, som mäts i kronor och ören, är bara en framträdelse för det som skapat varornas värde: nämligen det värdeskapande arbetet, som mäts i timmar och minuter. Det värdeskapande arbetet är väsendet, priset är framträdelsen.

Vi kan aldrig komma väsendet på spåren utan att först undersöka framträdelserna. Det är inte möjligt att direkt, med sinnena, erfara den arbetstid som är nedlagd i varorna. Men vi kan läsa på prislapparna.

Omvänt kan vi inte heller förstå varför framträdelserna ser ut

som de gör utan kännedom om det bakomliggande väsendet. Om vi inte känner till att det nerlagda arbetet bestämmer varornas värden, kan vi inte begripa vad priser är för något.

Det är viktigt att förstå att både väsen och framträdelse, i det här fallet både värde och pris, är precis lika verkliga. Vi får inte tro att framträdelsen är borgerliga lögnar; var och en som försöker få lönen att räkna vet att priserna är realiteter. Det inser förstas också nutida borgerliga ekonomer, men de flesta av dem förnekar att det skulle löna sig att leta efter ett väsen bakom framträdelsen pris. De anser att priserna fluktuerar lite hipp som happ beroende på köplusten hos konsumenterna, tillgången på varor samt säljarnas lurendrejerier. Marx däremot räknar med att värdet, det i varorna nedlagda arbetet, är den yttersta grunden till att det överhuvudtaget finns priser. Visserligen syns inte värdet, och det är en krånglig procedur att beräkna varors värden - egentligen är värdet ett slags genomsnittstorhet som priserna pendlar omkring - , men värdet är ändå precis lika verkligt som priset. Värdet är alltså inte en tankekonstruktion som enbart existerar inne i huvudet på Marx.

3. Väsendet (=det abstrakta) har få bestämmningar. Framträdelserna (=det konkreta) har många bestämmningar.

Väsendet, som Marx också kallar det abstrakta, kännetecknas av att det har få bestämmningar - det marxistiska begreppet 'abstrakt' betyder alltså inte som i vardagsspråket att något är överkligt eller svårbegripligt. I människosläktets väsen, det allmännaste som kännetecknar människan som art, finns endast några få, mycket enkla bestämmningar: att vara av kvinna född, att skaffa sig föda och andra förnödenheter genom eget eller någon annans målinriktade arbete. Men vi kan aldrig direkt iaktta människans väsen, det framträder alltid för oss som bestämda människor i bestämda samhällen vid bestämda tidpunkter. Framträdelserna (det konkreta) har fler

bestämningar än det abstrakta. Att vara svensk grundskolelärare är mer konkret, dvs innehåller fler bestämningar, än att vara människa rätt och slätt; en rad bestämningar tillkommer: att tillhöra mellanskikten i ett kapitalistiskt samhälle, att undervisa barn osv. Att vara extra ordinarie adjunkten Karl Johansson är synnerligen konkret, eftersom ett otal bestämningar tillkommit: kanske att vara 179 cm lång och mager och ha polisonger, att bo i radhus och ha en SAAB och två barn osv osv.

4. Forskning och framställning. Forskningen är vetenskapens inledande stadium. Sedan tar framställningen vid, som innebär ett uppåtstigande från väsendet (det abstrakta) till framträdelsen (det konkreta).

I början är Kapitalet ytterst abstrakt. Men tro inte att Marx själv skulle ha inlett sitt vetenskapliga arbete med att sätta sig ned och bolla med abstraktioner och hjärnsnöken fjärran från den konkreta verkligheten. Tvärtom. Kapitalets första band publicerades 1867. Då hade Marx under bortåt två decennier bott i London och ägnat en ofantlig möda åt att plöja snart sagt all statistik, alla fabriksinspektörsrapporter etc som fanns tillgänglig om Englands ekonomi och om den engelska arbetarklassens villkor. Detta stadium som Marx kallar forskning, är inledning till hans undersökning av kapitalismens grundvalar. När forskningsfasen är avslutad har han skalat fram de abstrakta kategorier som är de mest grundläggande: arbetets dubbelkaraktär och varan och värdet. Forskningsfasen var nödvändig, utan den hade Marx aldrig kunnat slå fast att just dessa kategorier är de väsentligaste.

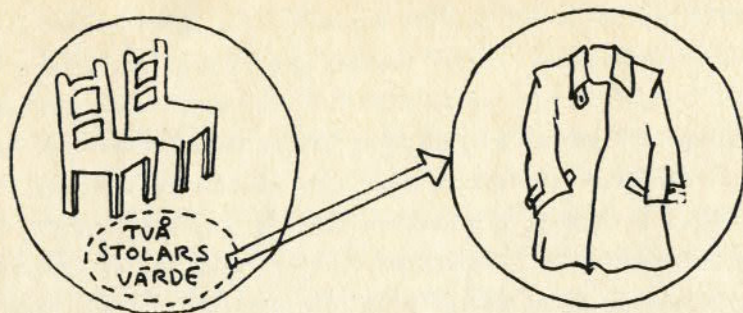
Nästa fas, framställningen, - som finns i Kapitalet - startar med dessa grundläggande kategorier. Steg för steg, tvärs igenom flera tusen sidor, utvecklas de till allt konkretare framträdelser. Det sker genom att Marx tillför fler och fler bestämningar.

Till att börja med bortser han från alla bestämningar utom de allra väsentligaste. Värdet bestäms enbart utav att arbete nedlagts i varorna. Marx bortser alltså från alla andra tänkbara bestämningar: I början av Kapitalet räknar Marx med en enda samhällsklass: människor som själva äger sina råvaror och verktyg och de produkter de skapar, och när han (fr o m Kl, kap 4) inför industrikapitalister och lönarbetare, så är också det en förenkling: i verkligheten finns det gott om folk som inte tillhör någon av dessa bägge samhällsklasser. (Det finns t ex andra utsugare än industrikapitalisterna: handels- och finanskapitalet samt jordägarna ska också ha sin del av mervärdet). Marx tar heller ingen hänsyn till att det finns olika kapital - och fortfarande en god bit in i tredje bandet, där Marx inte längre bortser från konkurrensen mellan de många olika kapitalisterna, behandlar han konkurrensen ganska abstrakt: han bortser från att lönenivån varierar mellan olika branscher, han bortser från att somliga kapitalister är långsammare i vändningarna än andra när det gäller att hänga med i den teknologiska utvecklingen osv.

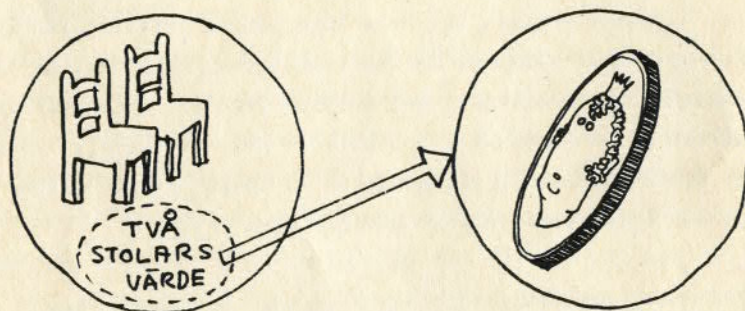
5. Väsen och framträdelser. Några exempel ur dagens läxa.

Orden värde och bytesvärde brukar användas huller om buller. När Marx skriver "värde" menar han ofta 'bytesvärde'. Värdet tillhör varans väsen och mäts i arbetstid (timmar och minuter). Men eftersom arbetstiden som är nedlagd i en vara inte är direkt iakttagbar, måste värdet framträda på något annat sätt än som timmar och minuter. Så snart värdet framträder talar vi inte längre om värde utan om bytesvärde.

Värdet hos två stolar kan t ex framträda i form av en rock, som det tagit lika lång tid att tillverka. I så fall fungerar rocken som stolarnas bytesvärde (Kpp s 27):

Det normala nuförtiden är emellertid att varornas värden framträder som pengar. De två stolarnas värde kan framträda som en guldpeng på 10 gram. Stolarnas bytesvärde är 10 gr guld (Kpp s 30):

Inte ens på Marx' tid betalade folk särskilt ofta med guldpenningar, men det är typiskt för hans abstraktionsmetod att han till att börja med, för enkelhets skull, räknar med att det inte finns några andra pengar än guldpenningar. Han bortser från silver-, koppar- och papperspenningar och han bortser från kreditpenningar (lån, avbetalningsförbindelser osv).

En ännu viktigare abstraktion i första bandet av Kapitalet är att Marx antar att ALLA VAROR BYTS (KÖPS OCH SÄLJS) TILL SINA RÄTTA VÄRDEN, att alltså en varus värde och dess pris är exakt detsamma. På det här första mest abstrakta stadiet av sin framställning struntar Marx i alla faktorer t ex tillgång och efterfrågan

som i levande livet gör att varornas värden bara i undantagsfall är lika med deras priser. Exempelvis bortser han tillsvidare från att monopolföretag normalt säljer sina varor till överpriser, och att arbetskraften ofta köps till underpris.

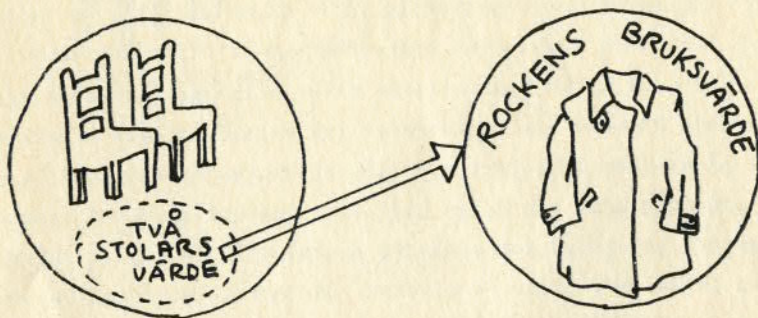
Det är således en besynnerlig värld vi möter i början av Kapitalet. Där finns inte olika branscher som är olika lönsamma, där finns inte ens olika kapitalister eller olika nationalstatligt organiserade kapital som konkurrerar med varandra. Alla arbetare arbetar på pricken lika fort vid lika effektiva maskiner. Alla varor utan undantag köps och säljs till sitt 'naturliga pris' (som motsvarar den arbetstid som nedlagts i dem) - ingen köpare lurar någonsin en säljare eller vice versa. Där existerar ingen pappersvaluta vars värde fladdrar hit och dit, där finns en enda sorts pengar, nämligen guldpenningar.

I denna förenklade värld gäller vissa enkla lagar, vissa väsensförhållanden, som Marx analyserar i början av Kapitalet. Sedan går han vidare genom att tillföra bestämning efter bestämning. Han närmar sig den konkreta komplicerade verkligheten, och hela tiden visar han hur väsensförhållandena hänger med, att de existerar som ett slags skelett eller som ett slags minsta byggstenar i det samhälle där vi lever.

(Man får inte vilseledas av att Marx ideligen bryter sin logiska framställning och gör avstickare till den vardagliga verkligheten. Kapitalet I innehåller t ex många kusliga avsnitt om den engelska arbetarklassens eländiga livsvillkor. Marx lyfter fram hur det abstrakta framträder i vardagen.)

Ännu ett exempel på väsen/framträdelse-dialektiken ur dagens läxa är varufetischismen (Kpp s 35-38). Med varufetischism menas att SOCIALA FÖRHÅLLANDEN, DVS FÖRHÅLLANDEN MELLAN MÄNNISKOR, FRAMTRÄDER SOM FÖRHÅLLANDEN MELLAN TING. Enligt Marx är roten till varufetischism att söka i det enkla bytet (27-29): Två

stolars värde, som är ett socialt förhållande, framträder som en annan varas, t ex en rocks, bruksvärde (dvs rockens yttre, fysiska egenskaper, som vi kan uppleva med våra sinnen: yllets värmande egenskaper, praktiska fickor, en vacker blå färg).

(Jfr Lundkvist 27-46. Enligt Lundkvists terminologi betecknar "förtingsligande" att sociala förhållanden objektivt sett framträder som förhållanden mellan ting. "Varufetischism" kallar Lundkvist människors subjektiva upplevelse av förtingsligandet. I Kpp buntas alltsammans ihop under namnet varufetischism.)

Det enkla bytet och varufetischismen hör till väsensförhållandena i den fullt utvecklade kapitalismen och ingår som "minsta byggstenar" i många sammanhang: När arbetaren byter sin arbetskraft mot lönen är ju detta ett enkelt byte (vara mot vara), och varufetischismen kommer till uttryck på så sätt att arbetskraftens värde framträder som ett ting: lönekuvertet. Varufetischismen får i detta sammanhang välkända effekter: självkänslan skadas om man går utan avlönat arbete, hemarbetet som ju inte värderas i pengar har lågt prestigevärde osv.

Det enkla bytet är grunden till varufetischismen som alltså innebär att sociala förhållanden förtingsligas. För att det skall vara möjligt att byta två stolar mot en rock, måste vi abstrahera från (bortse från) alla olikheter mellan snickararbete och

skräddararbete. Individuella skillnader mellan arbetare suddas ut. Som värdeproducenter är de utbytbara, det kvittar hur de jobbar och vilka slags bruksvärden de producerar:

"likheten mellan himmelsvitt olika arbetare kan uteslutande bestå i en abstraktion från deras olikhet - deras förhållande till varandra som mänskligt arbete överhuvud, förbrukning av mänsklig arbetskraft, vilket varje mänskligt arbete i verkligheten är oavsett dess innehåll och arbetsmetoder."

(Kapitalet 1, första upplagans första kapitel, övers i Vare-Penge-Kapital s 59)

Denna sk bytesvärdesabstraktion, som har sina rötter i det enkla bytet, sprider sig åt alla håll och gör att vi behandlar andra människor som utbytbara, som saker.

Redan i analysen av det enkla bytet och varufetischismen ser vi att Marx teori i allra högsta grad är en samhällsteori. Alltför ofta har Kapitalet tolkats som en snävt ekonomisk teori enbart för beräkning av profitkvoter och annat. Låt vara att väsenskategorierna i Kapitalet, som t ex det enkla bytets egenskaper, är ekonomiska kategorier, men deras framträdelse har avgörande konsekvenser även för utom-ekonomiska sektorer av samhället.

DEN TVÅSIDIGA BESTÄMNINGEN AV VÄRDET.

Värdet bestäms av den samhälleligt nödvändiga arbetstiden. Det slås fast i Kpp och i Kapitalets första band.

Men tvivlaren brukar inte övertygas så lätt: "Utbud och efterfrågan då? Det måste väl påverka värdet?"

1. Det enklaste svaret är: Nej. Utbud och efterfrågan påverkar priset, inte värdet. Det är ett svar som är korrekt så länge vi rör oss på abstraktionsnivån i Kapitalets första band, vars undertitel lyder: "Bok 1: Kapitalets produktionsprocess". Där bestäms värdet i förhållande till produktionen, dvs en varas värde bestäms

av den arbetstid som genomsnittligt är nödvändig för att producera en vara av det slaget. Och hur lång denna arbetstid är, varierar med tid och plats, den är avhängig hur pass utvecklad teknologin är, hur intensivt arbetarna normalt jobbar, hur arbetet normalt organiseras. Den nödvändiga arbetstiden för att producera en teveapparat är idag en bråkdel av den som krävdes för tjugo år sen, och värdet har sjunkit i motsvarande grad. Detta är den ena sidan hos bestämningen av värde och samhällsligt nödvändig arbetstid: bestämningen i förhållande till produktionen. Och det är en bestämning som duger gott i den här cirkeln.

2. Men tvivlaren har faktiskt på sätt och vis rätt. Ifall vi lämnar den höga abstraktionsnivån i Kapitalets första band, och ser till att varor inte bara skall produceras, utan därtill säljas och konsumeras, så får utbud och efterfrågan betydelse för varornas värde. För värdet alltså! Inte bara för priset. Vi tvingas nämligen titta närmare på vad "samhällsligt nödvändig arbetstid" egentligen är för något, samt hur den totala arbetstiden i hela samhället fördelas på produktionen av olika slags varor. Att arbetstiden är samhällslig innebär att den ägnas att tillfredsställa andra människors behov, vilka på ytan framträder som efterfrågan. Antag att det tillverkas många fler teveapparater i Sverige än det finns samhällsligt behov av (föreställ dig extremfallet att det inte tillverkas andra varor än teveapparater!). I så fall har en alltför stor del av den totala samhällsliga arbetstiden satsats på teve-tillverkning, och alla teveapparaters samlade värde blir förhållandevis lågt. Ty de innehåller överflödigt förbrukad arbetstid. Værdets mått är den samhällsligt nödvändiga arbetstiden - det är den marxistiska værdeteorins grundsten som vi inte behöver rucka på - men i hur hög grad den arbetstid som satsas just på teveapparater verkligen är samhällsligt nödvändig, bestäms av det samhällsliga behovet av teveapparater. Och det behovet syns inte i pro-

duktionsprocessen, i Luxors fabriker i Motala, det kommer till uttryck först på marknaden. (I extremfallet: teveapparater som ingen efterfrågar, saknar bruksvärde och har därför heller inget värde - ett villkor för att en produkt skall vara en vara, och alltså ha värde, är ju att den har bruksvärde, dvs att någon har behov av den.) Detta är den andra sidan av Marx' bestämning av värdet och den samhällsligt nödvändiga arbetstiden: i förhållande till det totala samhällsliga behovet av ett visst bruksvärde. (Den intresserade kan titta i Rosdolsky: Zur Entstehungsgeschichte des Marxschen "Kapitals" 1857-58 s 116-124. Sv övers kommer på Röda Bokförlaget.)

Folk som angriper den marxistiska arbetsvärdeteorin tar rutinmässigt hänsyn enbart till den första sidan hos bestämningen (dvs bestämningen i förhållande till produktionen), och de brukar bl a hävda att Marx' teori inte handlar om bruksvärden (behov, nytta), att det var helt godtyckligt som Marx valde den samhällsligt nödvändiga arbetstiden som måttstock för värdet, samt att arbetstiden omöjligt kan vara det enda som bestämmer varors värde. Dessa anklagelsepunkter återkommer ideligen, nu senast i en kontrovers i politisk revy om orsakerna till kapitalismens senaste kris. I ett av bidragen har Jens Brinch velat visa, att den här typen av kritik inte alls drabbar den marxistiska arbetsvärdeteorin, eftersom det inte gått upp för marxkritikerna att

"...Marx företar en dubbel värdebestämning. Den första finner man i Kapitalets första band, den andra i Kapitalets tredje band. I första bandet bevisar Marx sitt värdebegrepp på följande vis: två varuproducenter möts på marknaden med var sin produkt. Dessa är som bruksvärden olika varandra, de är t ex stolar och linneväv. Vore dessa produkter utslutande bruksvärden och ingenting annat, skulle de överhuvudtaget inte kunna utväxlas. Förutsättningen för bytesprocessen är ju, att de två bruksvärdena är olika: bara två stollar skulle komma på idén att byta stolar mot sto-

lar. Men hur är det möjligt att nå fram till ett bytesförhållande mellan dessa med nödvändighet olika produkter? Eftersom bytesprocessen äger rum hela tiden, och till på köpet äger rum med ett noga bestämt förhållande mellan antalet stolar och linnevävens längd, måste det finnas en gemensam nämnare, en dimension med vars hjälp bruksvärdena kan göras så jämförbara, att bytet kan genomföras. Den enda gemensamma egenskap som bruksvärdena har är att vara produkter av mänskligt arbete, utfört under en viss bestämd tidsrymd. Därför bestämmer arbetstiden värdestorleken och bytesförhållandet.

När varan producerats, uppträder uppträder den på marknaden med en osynlig varustämpel: jag är produkt av x arbetstimmar, vilket således är mitt produktionsvärde. Och här kommer så värdebestämningens andra del in. Den berättar nämligen om den använda arbetstiden verkligen var samhällseligt nödvändig genomsnittstid och om varan är nyttig. Detta sker på marknaden, där varorna nu uppträder som produkter av kapital. Ifall det existerar något samhällseligt behov utrustat med pengar, av varan, blir den såld, och därmed har arbetet faktiskt visat sig vara nyttigt. Om priset svarar till värdestämpeln, har dessutom den genomsnittligt nödvändiga arbetstiden använts. Om det använts mindre arbetstid än den genomsnittligt nödvändiga, t ex genom en större utsugning av arbetskraften, kommer kapitalisten att upptäcka att han uppnår en extraprofit. Om det använts mer arbetstid än det samhällseliga genomsnittet, kommer kapitalisten i värsta fall att upptäcka, att han inte kan reproducera sitt utlagda kapital och att en del av den arbetstid, som satsats på produktionen av hans varor, faktiskt inte var värdeskapande.

I ett mer generellt perspektiv visar Marx oss här betydelsen av strukturen i boken om Kapitalet: värde (dvs arbetstid) som skapas i produktionen, blir först verkligt värde genom cirkulationen. Här bekräftas, att arbetet är såväl nyttigt som värdeskapande."

(politisk revy nr 295, 17 sept 1976, s 8)

Så långt om dubbelbestämningen av värde och samhällseligt nödvändig arbetstid. Den här cirkeln kommer som sagt att utgå från enbart den ena av bestämningens bägge sidor. Men det kan vara bra att känna till att den egentligen är tvåsidig, inte minst för att ha litet bättre möjligheter att bedöma de evinnerliga diskussionerna för och emot den marxistiska arbetsvärdeteorin. Och i en grundcirkel är det kanske klokt att inte bara avfärda det sunda tvivel - "Utbud och

efterfrågan då? Det måste väl påverka värdet?" - , som undantagslöst kommer till uttryck när arbetsvärdeteorin presenteras.

FRÅGOR TILL MÖTE 3

(Sidhänvisningar till Kapitalets produktionsprocess)

1. Diskutera sambandet mellan privategendom, arbetsdelning och byte. (19-21)
2. Enligt Marx är varan en enhet av bruksvärde och värde.
 - a. Vad är bruksvärde? Har onödiga lyxvaror som intimspray eller vasaorden bruksvärde? Har det bröd du bakar åt dig själv hemma i köket bruksvärde? (23)
 - b. Vad är värde? Vad menas med att bytesvärdet är värdets framträdelse? Har brödet som du bakar åt dig själv bytesvärde? Är detta bröd en vara? (23-25)
3. Vad innebär motsättningen mellan konkret-individuellt arbete och abstrakt-allmänt arbete? Hur hänger den motsättningen ihop med motsättningen mellan bruksvärde och värde? (25)
4. Hur bestäms värdestorleken? Varför bestäms värdestorleken inte av den individuella arbetstiden (t ex den tid det faktiskt tog att tillverka ett visst par skor)? Vad menas med samhällseligt nödvändig arbetstid? (25-26)
5. Beskriv värdeformens utvecklingssteg. (27-31)
6. Vad är pengar? (30-31)
7. Vilka verkningar har varufetischismen? Försök hitta exempel i din egen erfarenhet. Vad menas med penningfetischism? (35-38)
8. Vad är det väsentliga i Marx' värdeteori? Vilken politisk betydelse har den?

MÖTE 4 Pengarnas förvandling till kapital

"I vårt samhälle har varje människa i princip med hjälp av sitt konsumtionsval rätt och frihet att påverka samhällets produktionssystem."

Gösta Bohman, ungefärligt citerad, kvällsekokot 18.9.1975.

LÄS: Kpp, andra kapitlet, s 45-55.

MOTSVARAR I KAPITALET 1:

Kap 4, "Peningens förvandling till kapital".

Eftersom Kpp är kortfattad, kan texten nedan om "Kapital och mervärde" fungera som komplement. Den föregriper en del av det följande i Kpp.

METODISK KOMMENTAR

Det är viktigt att hela tiden hålla i minnet vilken abstraktionsnivå framställningen rör sig på. I början av dagens läxa - liksom i den förra läxan i dess helhet - befinner vi oss på den enkla varucirkulationens nivå, som motsvarar det produktionssätt som kallas enkel varuproduktion: Varje varuägare äger sin egen arbetskraft, sina produktionsmedel samt de färdiga produkterna. Ingen kapitalistklass och ingen lönearbetarklass existerar.

Men from s 48 överskrider framställningen den enkla varuproduktionen i och med att lönarbetet, arbetskraften som vara, införs. Framställningen börjar i det abstrakta och enkla (enkel varucirkulation och -produktion) och går vidare till det mer konkreta och komplicerade (utvecklat kapitalistiskt produktionssätt). Och lägg

märke till att Marx inte alls spolar det abstraktare när han går vidare till det konkretare; det är tvärtom genom att utveckla, konkretisera det abstraktare som han når det konkretare. Tag värdelagen som exempel:

Värdelagen innebär dels att LIKA VÄRDEN BYTS MOT VARANDRA, dels att VÄRDENA BESTÄMS AV DEN SAMHÄLLELIGT NÖDVÄNDIGA ARBETSTID SOM ÅTGÅR FÖR ATT PRODUCERA VARORNA.

Som vi minns från första kapitlet i Kpp är värdelagen den grundläggande lagbundenheten i enkel varucirkulation. Och värdelagen hänger med när Marx tar klivet utöver den enkla varucirkulationen, existerar som en minsta byggsten, som den allra mest abstrakta och allmänna lagen i ett utvecklat kapitalistiskt produktionssätt. När arbetaren får sin dagslön, får han (om vi som i hela första bandet av Kapitalet antar att varje vara betalas till sitt rätta värde) exakt på öret vad hans arbetskraft är värd under en dag. Lika värden byts mot varandra. Och arbetskraftens värde bestäms av den samhälleligt nödvändiga arbetstid som krävs för att producera alla förnödenheter arbetaren behöver för att han och hans familj skall fungera denna dag liksom alla andra dagar: mat, kläder, bil, TV, barnens uppehälle, hyra osv. Dessutom måste man i arbetskraftens värde räkna in den tid som hemarbetet tar: arbetet med barn, tvätt, inköp, matlagning.... (det brukar marxister glömma bort, och det är inte svårt att räkna ut varför).

I dagens läxa rör vi oss enbart inom cirkulationen. Vi bör påminna oss den tredelning av samhällets ekonomiska kretslopp som inledde första kapitlet i Kpp (sid 19): 1. PRODUKTIONSSFÄR, 2. CIRKULATIONSSFÄR, 3. KONSUMTIONSSFÄR. Inom cirkulationssfären kan visserligen värden omfördelas, säljaren kan lura köparen och omvänt, men inget nytt värde kan skapas inom cirkulationssfären. För att visa hur mervärde kan uppstå, måste Marx ta klivet över till produktionssfären,

som det pampiga citatet i slutet av dagens läxa anger (53). I hela återstoden av den här grundcirkeln kommer vi i princip att uppehålla oss i produktionssfären.

IDEOLOGINS ENKLA FORMER:

Medan vi fortfarande befinner oss i den enkla cirkulationen bör några ord sägas om ideologi. Särskilt i traditionell Sovjet-marxistisk tradition brukar ordet "ideologi" betyda tankesätt eller världsåskådning i största allmänhet. Hos Marx har ordet flera skilda innebörder. Oftast låter han "ideologi" beteckna vissa falska föreställningar som utmärker det borgerliga samhället, och vars enklaste, mest abstrakta former är FÖRESTÄLLNINGARNA ATT ALLA MEDBORGARE I PRINCIP ÄGER 1. FRIHET, 2. LIKHET OCH 3. RÄTT TILL PRIVATEGENDOM SAMT 4. FÖRESTÄLLNINGEN ATT OM VAR OCH EN TÄNKER PÅ SITT EGET BÄSTA, SÅ BLIR DET BÄST FÖR ALLA.

Dessa fyra ideologiska grundformer har sina rötter i cirkulationssfären, närmare bestämt i det enkla bytet. Låt oss titta på föreställningarna om frihet och likhet. I enkel varucirkulation byts ju varor med samma värde mot varandra, och varans värde bestäms av det arbete som varuägaren själv lagt ned i sin vara. I den enkla cirkulationen råder verklig frihet och likhet: Varje varuägare har full frihet att byta bort sin egen vara, om han vill, och byta till sig det han vill ha istället; och likhet råder när två varor byts mot varandra - det är ju just tack vare likheten, det lika mått arbete som nedlagts i varorna, som bytet överhuvudtaget är möjligt. I det enkla bytet härskar bytesvärdenas frihet och likhet, varuägarnas olika personligheter och behov spelar ingen roll: "En arbetare som köper för 3 shilling, framträder för säljaren i samma funktion, i samma likhet - i formen av 3 shilling - som den konung som gör det samma. All skillnad dem emellan är utplånad." (Grundrisse 158)

Så länge vi betraktar varornas uppförande i det enkla bytet råder verklig frihet och likhet. Här har vi den objektiva roten till

borgerlig ideologi, som alltså inte är godtyckligt valda lögner utan genomsyrar varje varuproducerande samhälle.

Nu lämnar vi den enkla cirkulationen. Så snart vi tar klivet över till kapitalistiskt produktionssätt, dvs tar hänsyn till att det finns kapitalist- och lönearbetarklasser, så ändrar dessa ideologiska grundföreställningar karaktär.

Den enkla varuproduktionen och -cirkulationen får inte uppfattas som ett historiskt förstadium till kapitalismen enbart, utan som ett slags minsta byggstenar under utvecklad kapitalism. Överallt i vårt samhälle byts varor mot pengar eller andra varor. Och i alla dessa enkla byten gäller varornas "frihet" och "likhet". När arbetaren byter sin arbetskraft mot lönekuvertet så får han faktiskt - bortsett från komplikationer som Marx inte berör i första bandet - precis så mycket pengar som arbetskraften är värd. Detta får svårartade ideologiska konsekvenser: Att varorna arbetskraft och lön är "fria" och "lika" i det enkla bytet, gör att det skenbart verkar som om även de bägge varornas ägare (arbetaren och kapitalisten) vore fria och lika. Men lönearbetaren är i högsta grad ofri: hans frihet består i frihet från produktionsmedel samt frihet att välja mellan att sälja sin arbetskraft och att inte kunna försörja sig. Och förhållandet lönearbete/kapital kännetecknas inte av likhet: arbetaren skänker merarbetet åt kapitalisten utan att få någon ersättning.

Det är så ideologins grundformer fungerar. De har sin rot i det enkla bytet, där är de sanna, men när de utvecklas och sprider sig utanför den enkla cirkulationens domän, blir de falska och döljer verkliga förhållanden och motsättningar. Ingen kan uttrycka saken bättre än Marx (slutet av första bandets fjärde kapitel):

"Cirkulationssfären eller varubytessfären, inom vars gränser köp och försäljning av arbetskraften ägde rum, var i själva verket ett sannskyldigt Eden för de nedärvda mänskliga rättigheterna. Det som här endast och allenast härskar, är frihet, jämlikhet, egendom och Bentham. Frihet! ty köpare och

säljare av en vara, t ex arbetskraft, bestäms enbart av sin fria vilja. De ingår avtal som fria, juridiskt jämbördiga personer. Kontraktet är det slutresultat, vari deras viljor får ett gemensamt rättsuttryck. Jämlikhet! ty de träder i relation till varandra endast som varuägare och byter ekvivalent mot ekvivalent. Egendom! ty var och en förfogar bara över sitt. Bentham! ty var och en av de bägge har endast att ta vara på sig själv. Den enda makt som sammanför de båda parterna och ställer dem i relation till varandra, är deras egennytta, deras särskilda fördel, deras privatintresse. Och just emedan var och en bara tänker på sig själv och ingen på den andre, fullbordar alla till följd av en tingens förutbestämda harmoni eller under en alltigenom slipad försyns beskydd endast ett verk till ömsesidig fördel, ett verk av allmännytta och allmänintresse.

När de lämnar den enkla varucirkulationens eller varubytets sfär, varifrån den vulgäre frihandlaren hämtar sina åsikter, sina begrepp och sin måttstock för sitt omdöme om kapitalets och lönearbetets samhälle, verkar våra uppträdande personer redan i någon mån ha fått sitt utseende förändrat. Den förutvarande penningägaren tågar i spetsen som kapitalist, och arbetskraftens ägare följer efter som hans arbetare; den ene beskäftigt smilande och vinningslysten, den andre skygg, motsträvig, en man som sålt sitt eget skinn på marknaden och nu inte har annat att vänta än att - få det garvat."

(K 1 s 152, MEW 23 s 189-191)

Med dessa ord lämnar Marx själv i sin framställning cirkulationssfären och träder in i produktionsssfären.

KAPITAL OCH MERVÄRDE

(Nu följer ett avsnitt ur Marxistische Arbeiter-Schulung. Kursus Politische Ökonomie, Verlag für Literatur und Politik 1930, s 38-44. Fotografiskt nytryck Politladen 1973.)

Kapital och mervärde

I sin rörelse uppträder kapitalet som pengar. Utan att äga pengar kan kapitalisten varken skaffa sig produktionsmedel eller anställa arbetare. Alla pengar är inte kapital. Om exempelvis arbetaren köper livsmedel, är de pengar han använder till det inte kapital för honom. Däremot blir dessa pengar genast kapital i hän-

derna på den kapitalist, som arbetaren köpt sina livsmedel hos. Pengar blir till kapital när de används för att förvärva en större summa pengar, för att uppnå profit. Alla pengar är alltså inte kapital, men varje kapital måste i sin rörelse, i sitt kretslopp, uppträda som pengar. Vi måste alltså härnäst undersöka hur pengar förvandlar sig till kapital, hur de kan besitta den förunderliga egenskapen att förvandla sig till en större penningssumma, utan att kränka lagen för varubytet, värdelagen.

Förvandling av pengar till kapital

"Den enkla varuägaren säljer för att köpa; han säljer det han inte behöver och köper för de erhållna pengarna vad han behöver. Motsvarande kapitalist köper från början det som han inte själv behöver; han köper för att sälja, närmare bestämt för att sälja dyrare, för att få tillbaka det ursprungligen i affären placerade penningvärdet utökat med ett tillskott av pengar, och detta tillskott kallar Marx mervärde.

Varifrån kommer detta mervärde? Det kan varken ha skapats genom att köparen köper varorna till underpris eller genom att säljaren säljer dem till överpris. Ty i båda fallen jämnar vinster och förluster för varje individ ut varandra ömsesidigt, eftersom var och en omväxlande är köpare och säljare. Det kan inte ha uppkommit genom bedrägeri, ty bedrägeri kan visserligen berika den ene på den andres bekostnad, men inte öka summan av båda parternas tillgångar, alltså inte heller summan av cirkulerande värden över huvud. 'Hela kapitalistklassen i ett land kan inte skinna sig själv.'

Och ändå finner vi att varje lands kapitalistklass som helhet oupphörligen blir allt rikare mitt för ögonen på oss, i det att den säljer dyrare än den köpt, i det den tillägnar sig mervärde. Vi har alltså inte hunnit utöver den punkt där vi från början befann oss. Varifrån kommer mervärdet? Detta problem gäller det att lösa, och det på rent ekonomisk väg, utan att tillgripa hypotesen om bedrägeri och utan att blanda in våld av något slag - problemet: Hur är det möjligt att ständigt sälja dyrare än man köpt, även under förutsättning att lika värden ständigt bytes mot lika värden?"

(Engels: Anti-Dühring, Arbetarkultur 1970, s 279)

I varucirkulationen, dvs i köpet och försäljningen av en vara, kan mervärdet alltså inte uppstå. Pengarnas värde och varornas värde kan inte växa av sig självt, ty vi vet att den enda källan till värde är arbetet. Varan har värde och bruksvärde. Men när varans värde inte kan vara källa till värdet, dvs inte kan skapa nytt värde, kan det då inte finnas en vara, vars bruksvärde, dvs vars förbrukning, kan vara källan till värde? Det finns en sådan vara, nämligen arbetskraften.

"Med arbetskraft eller arbetsförmåga menar vi sammanfattningen av de fysiska och andliga färdigheter som existerar i en människas organism, en människas levande personlighet, och som hon sätter i rörelse så ofta hon producerar bruksvärden av ett eller annat slag."

(K 1 s 144, MEW 23 s 181)

"För att förvandla pengar till kapital måste penningägaren alltså finna den fria arbetaren på marknaden, fri i dubbel mening, dels på så sätt att han som fri man råder över sin arbetskraft som sin vara, dels i så måtto att han inte har andra varor att sälja, utan är lös och ledig, fri från alla de ting som kan hindra honom att nyttiggöra sin arbetskraft."

(K 1 s 146, MEW 23 s 183)

Vi vet redan hur den mänskliga arbetskraften blev förvandlad till en vara - det skedde (och sker) genom exproprieringen av de omedelbara producenterna. Vi ska nu betrakta egenskaperna hos arbetskraften som vara. Som alla andra varor måste också denna egenartade vara besitta värde och bruksvärde. Låt oss först undersöka vari värdet hos varan arbetskraft består.

Människans arbetskraft är inte människan själv utan en egenhet hos människan, hennes arbetsförmåga, eller som Marx säger

"arbetskraften existerar bara som anlag hos den levande individen. Detta anlag har själva individens existens som förutsättning. När vi talar om arbetskraftens värde, talar vi inte om människans värde utan om värdet hos detta anlag, arbetskraften.

I likhet med alla andra varors värden bestäms arbetskraftens värde av den arbetstid, som är nödvändig för produktionen, alltså även reproduktionen, av denna specifika vara. Som värde representerar arbetskraften själv endast den bestämda mängd samhälleligt genomsnittsarbete, som är förkroppsligad

i den. Arbetskraften existerar bara som anlag hos den levande individen. Dess produktion förutsätter alltså dennes existens. När individens existens är given, består produktionen av arbetskraft i att individen reproduceras och hålls vid liv. För sitt uppehälle behöver den levande individen en viss mängd levnadsförnödenheter. Den arbetstid, som är nödvändig för arbetskraftens produktion, är liktydig med den arbetstid som åtgår för att producera dessa förnödenheter. Eller: arbetskraftens värde är just värdet av de förnödenheter, som är nödvändiga för dess ägares uppehälle. Arbetskraften förverkligas emellertid blott genom arbetet. Men under denna användning, arbetet, förbrukas en viss mängd mänskliga muskler, nerver, hjärna osv, som oavbrutet måste ersättas. Denna ökade förbrukning gör en ökad inkomst nödvändig. Om arbetskraftens ägare har arbetat i dag, måste han kunna upprepa samma process i morgon med samma krafter och hälsa. Summan av livsförnödenheter måste alltså vara tillräcklig för att underhålla den arbetande individen såsom arbetande individ i hans normala livstillstånd. Själva de naturliga behoven, såsom näring, kläder, värme, bostad osv är olika alltefter landets klimatologiska och andra naturliga förhållanden. Å andra sidan är omfattningen av de sk nödvändiga behoven, liksom det sätt varpå de tillfredsställs, resultatet av en historisk utveckling och betingas därför till stor del av ett lands kulturnivå, ävensom i väsentlig grad av de förhållanden, under vilka den fria arbetarklassen har uppstått, och därför också av dess vanor och krav på livet. I motsats till andra varor innehåller alltså arbetskraftens värdebestämning en historisk och moralisk faktor. För ett bestämt land under en bestämd period är dock genomsnittsmängden av nödvändiga livsförnödenheter given.

Arbetskraftens ägare är dödlig. Om alltså hans uppträdande på marknaden skall vara kontinuerlig, såsom penningens kontinuerliga förvandling till kapital förutsätter, så måste arbetskraftens säljare föreviga sig, 'så som varje levande individ förevigar sig, genom fortplantning'. Den arbetskraft som genom utslitning och död undandras marknaden, måste allra minst i samma utsträckning ersättas med ny arbetskraft. Summan av de livsförnödenheter, som är nödvändiga för arbetskraftens produktion, innefattar alltså även livsförnödenheter för ersättarna, dvs arbetarnas barn, för att denna ras av egenartade varuägare måtte föreviga sig på varumarknaden.

För att omforma den allmänna mänskliga naturen, så att den uppnår skicklighet och färdighet i en bestämd arbetsgren och blir utvecklad eller specifik arbetskraft, fordras en viss

grad av utbildning eller uppfostran, som å sin sida medför en större eller mindre förbrukning av varuekvivalenter. Dessa utbildningskostnader är olika, alltefter arbetskraftens mer eller mindre komplicerade karaktär. De är försvinnande små för den vanliga arbetskraften och ingår i sammanfattningen av de värden, som förbrukas för dess produktion." (K 1 s 147f, MEW 23 s 184-186)

Arbetskraftens värde bestäms alltså av värdet av de livsförnödenheter, som är nödvändiga för dess produktion om och om igen. Den samhälleligt nödvändiga arbetstiden för produktionen av dessa livsförnödenheter bestämmer alltså arbetskraftens värde.

Låt oss nu undersöka vari arbetskraftens bruksvärde består. En varas bruksvärde är dess nytta. Arbetskraftens, arbetsförmågans nytta kan inte bestå i annat än arbetet självt, i produktionen av varor. Arbetskraften förbrukas genom att arbetaren arbetar, dvs genom att arbetaren arbetar, dvs genom att den sätts i rörelse. Arbetet utgör alltså arbetskraftens bruksvärde. /Lägg alltså märke till att arbetskraftens bruksvärde inte har ett dugg med dess värde att göra!! Bruksvärdet är förmågan att jobba, att producera värde och mervärde. Värdet, som framträder som arbetskraftens pris, dvs som lönen, bestäms av kostnaderna för arbetskraftens reproduktion. Och hur mycket än ackordslönesystem etc vill lura oss att tro motsatsen, så har lönen storlek alls inget nödvändigt samband med hur mycket värde arbetaren producerar. DB:s anm./ Men arbetet är källa till värde, därför är arbetskraften den vara, vars förbrukning eller vars bruksvärde är värdekälla. Med köpet av arbetskraften förvandlar alltså kapitalisterna sina pengar till kapital, de köper en vara vars förbrukning skänker dem mer värde. Detta sker inte i cirkulationssfären utan i produktionsprocessen:

Mervärdeproduktionen

Arbetaren säljer sin arbetskraft till kapitalisten och får i gengäld dess värde, en viss summa pengar som representerar värdet

av hans livsförnödenheter. Men därmed upphör arbetskraftens bruksvärde att tillhöra arbetaren. Detta bruksvärde tillhör nu kapitalisten. Kapitalisten förbrukar arbetskraften, utnyttjar dess bruksvärde, i det att han låter arbetaren arbeta, dvs framställa varor med hjälp av kapitalistens råvaror och maskiner. Den produkt som arbetaren har framställt, tillhör heller inte honom utan kapitalisten, som på marknaden säljer denna produkt till dess värde. Kapitalisten har förvandlat sina pengar till en bestämd mängd varor av motsvarande värde (arbetskraft, maskiner, råvaror), och vid produktionsprocessens slut har han åter en mängd varor (men andra varor), som han förvandlar till pengar (men fler pengar), genom att sälja dessa varor till deras värde. Tillväxten av det inskjutna värdet försiggår i produktionsprocessen. För att förstå hur detta sker, ska vi undersöka hur de producerade varornas värde skapas.

"Vi vet att värdet av varje vara bestäms av den mängd arbete, som är materialiserad i dess bruksvärde, av den arbetstid som under givna sociala betingelser är nödvändiga för dess produktion. Detta gäller också för den produkt, som vår kapitalist erhöill som resultat av arbetsprocessen. Därför måste vi först beräkna det i denna produkt förkroppsligade arbetet. Vi antar att det är fråga om garn. För att framställa garn behövs först och främst råmaterial, t ex 10 pund bomull. Vi behöver inte först undersöka bomullens värde, ty kapitalisten har köpt den på marknaden till dess värde, låt oss säga 10 shilling. I bomullens pris uttrycks sedan den arbetstid, som är nödvändig för att framställa den, såsom allmänt samhälleligt arbete. Vi antar vidare, att slitaget på spindeln, som vi låter representera alla andra utnyttjade arbetsmedel, har ett värde av 2 sh. Om det behövs 24 arbetstimmar eller 2 arbetsdagar för att framställa en guldmängd på 12 sh, så följer därav, att garnet förkroppsligar två arbetsdagar."

(K 1 s 161, MEW 23 s 201)

"Nu ska vi undersöka den del av värdet som spinnarens eget arbete tillför bomullen./---/ Under arbetsprocessen förändrar sig arbetet ständigt: det går från rörlig form till föremålslik form. Efter en timmes förlopp är spinnerirörelsen uttryckt i en viss mängd garn; alltså har en bestämd mängd arbete, en arbetstimme, förkroppsligats i bomullen. Vi säger

arbetstimme, dvs förbrukning av spinnarens livskraft i en timme, emedan vi här endast betraktar spinneriarbetet som förbrukning av arbetskraft, utan hänsyn till arbetets speciella egenskaper som spinneriarbete./---/ Råmaterialet gäller här endast som uppsugare av en bestämd mängd arbete. Genom detta uppsugande förvandlas det i själva verket till garn, eftersom där förbrukas arbetskraft i form av spinneriarbete, som fogas till råmaterialet. Men produkten, garnet, är nu endast en måttstock för det arbete som uppsugits av bomullen. Om 1 2/3 pund bomull spinnes eller förvandlas till 1 2/3 pund garn under loppet av en timme, så anger 10 pund garn, att 6 arbetstimmar sugits upp. Bestämda och erfarenhetsmässigt fastställda mängder produkt representerar nu inget annat än bestämda mängder arbete, en bestämd mängd stelnad arbetstid. De är inget annat än materialisationen av en timmes, två timmars eller en dags samhälleligt arbete./---/

Då vi sysslade med försäljningen av arbetskraft, antog vi att värdet av en dags arbetskraft = 3 sh, och att dessa 3 sh representerade 6 arbetstimmar, alltså att denna arbetsmängd behövs för att framställa den genomsnittliga mängden av arbetarens dagliga livsförnödenheter. Om nu vår spinnare på en arbetstimme förvandlar 1 2/3 pund bomull till 1 2/3 pund garn, så förvandlar han på 6 timmar 10 pund bomull till 10 pund garn. Under spinneriprocessens gång suger alltså bomullen upp 6 arbetstimmar. Denna arbetstid motsvarar en guldmängd på 3 sh. Genom spinnandet tillförs alltså bomullen ett värde på 3 sh.

Låt oss nu se på det samlade värdet av produkten, de 10 punden garn. Garnet har upptagit 2 1/2 dags arbete, varav två dagar innehålls i bomullen och spindelmassan och 1/2 dags arbete uppsugits under spinprocessen. Samma arbetstid representeras av en guldmängd på 15 sh. Det följer härav att det rätta priset för 10 pund garn belöper sig till 15 sh, eller till 1 sh 6 pence för ett pund garn.

Vår kapitalist häpnar. Produktens värde är lika med värdet av det satsade kapitalet. Det satsade värdet har inte förmerats, inte frambragt något mervärde, och pengar har alltså inte förvandlats till kapital. Priset på 10 pund garn är 15 sh, och 15 sh betalades på varumarknaden för produktens beståndsdelar eller - vilket är samma sak - för arbetsprocessens faktorer: 10 sh för bomullen, 2 sh för förbrukad spindelmassa och 3 sh för arbetskraft. Det hjälper inte att garnets värde ökats, ty dess värde är endast summan av de värden som förut fördelade sig på bomull, spindel och arbetskraft, och ur en sådan addition av befintliga värden kan aldrig någonsin mervärde uppstå. Dessa värden är nu alla koncentrerade i ett ting, men det var de även förut, nämligen

i penningssumman 15 sh innan den fördelades på tre varuinköp.

/---/ Låt oss närmare undersöka saken. Arbetskraftens dagsvärde utgjorde 3 sh, eftersom en halv arbetsdag är förkroppsligad i arbetskraften, dvs eftersom de livsförnödenheter som dagligen behövs för att producera arbetskraften kostar en halv arbetsdag. Men det tidigare arbete, som döljer sig i arbetskraften, och det levande arbete, som den kan prestera, dess dagliga underhållskostnader och dess dagliga förbrukning, är två helt olika storheter. Den första bestämmer arbetskraftens bytesvärde, den andra utgör dess bruksvärde. Att en halv dags arbete behövs för att hålla arbetaren vid liv i 24 timmar, hindrar honom inte alls att arbeta en hel dag. Arbetskraftens värde och det värde den skapar under arbetsprocessen är alltså två skilda saker. Det var denna värdedifferens kapitalisten hade för ögonen när han köpte arbetskraften. Dess nyttiga egenskap, att kunna tillverka garn eller stövlar, var endast en *conditio sine qua non* /nödvändig förutsättning/ eftersom arbete måste utföras på ett nyttigt sätt för att kunna skapa värde. Men det avgörande var denna varas, arbetskraftens, säregna bruksvärde, att vara källa till värde och mer värde än den själv innehåller. Detta är den specifika tjänst, som kapitalisten väntar sig av arbetskraften, och han handlar därvid i överensstämmelse med varubytets eviga lagar. I verkligheten realiserar säljaren av arbetskraften, alldeles som säljaren av varje annan vara, arbetskraftens bytesvärde och avyttrar dess bruksvärde. Han kan inte få det ena utan att lämna ifrån sig det andra. Arbetskraftens bruksvärde, arbetet självt, tillhör lika litet dess försäljare som den sålda oljans bruksvärde tillhör oljehandlaren. Penningägaren har betalt värdet av en dags arbetskraft, och därför äger han dess förbrukning under en dag, en hel dags arbete. Den omständigheten, att arbetskraftens dagliga underhåll endast kostar en halv arbetsdag, fast arbetskraften kan verka, arbeta, en hel dag, alltså det förhållandet, att det värde den skapar, när den används en hel dag, är dubbelt så stort som dess eget dagsvärde, är en alldeles speciell lycka för köparen, men alls ingen orätt mot säljaren.

Vår kapitalist har förutsett det kaus, som kommer honom att skratta. Arbetaren finner därför i verkstaden de nödvändiga produktionsmedlen, inte bara för en 6 timmars arbetsprocess utan för en 12 timmars. Om 10 pund bomull sög upp 6 arbetstimmar och förvandlade sig till 10 pund garn, så kommer 20 pund bomull att suga upp 12 arbetstimmar och förvandlas till 20 pund garn. Låt oss betrakta produkten av denna förlängda arbetsprocess. I de 20 punden garn är nu 5 arbetsda-

gar förkroppsligade, 4 i den förbrukade bomullen och spindelmassan och 1 är uppsugen av bomullen under spinnprocessen. Men gulduttrycket för 5 arbetsdagar är 30 sh eller 1 pund st 10 sh. Detta är alltså priset för de 20 punden garn. Ett pund garn kostar liksom förut 1 sh 6 pence. Men de varor som använts i processen har ett sammanlagt värde av 27 sh. Garnets värde utgör 30 sh. Produktens värde är 1/9 större än det värde, som satsades på dess produktion. 27 sh har alltså förvandlats till 30 sh. Ett mervärde på 3 sh har skapats. Konststycket har äntligen lyckats. Pengar har förvandlats till kapital.

Alla problemets betingelser är uppfyllda och varubyttets lagar inte på något sätt kränkta. Ekvivalent har utväxlats med ekvivalent. Kapitalisten betalade som köpare varje vara till dess värde, bomull, spindelmassa, arbetskraft. Därpå gjorde han vad alla varuköpare gör: han konsumerade varans bruksvärde. Arbetskraftens konsumtionsprocess, som samtidigt var varans produktionsprocess, gav till resultat 20 pund garn till ett värde av 30 sh. Kapitalisten återvänder nu till marknaden och säljer varor, sedan han förut har köpt varor. Han säljer varje pund garn för 1 sh 6 pence, varken ett dyft över eller under dess värde. Och dock får han ut 3 sh mer ur cirkulationen, än han ursprungligen satsade. Hela detta förlopp, hans pengars förvandling till kapital, försiggår både innanför och utanför cirkulationssfären; förmedlad av cirkulationen emedan förloppet betingas av köp av arbetskraft på varumarknaden; och utanför cirkulationen emedan cirkulationen endast inleder den värdeförmeringsprocess, som äger rum inom produktionssfären. Och sålunda är 'allt ordnat till det bästa i den bästa av tänkbara världar'." (K 1 s 161-168, MEW 23 s 201-209)

Ur analysen av den kapitalistiska produktionsprocessen får vi följande definition av mervärdet: mervärdet är det värde, som lönearbetaren skapar utöver värdet av sin egen arbetskraft. Eller: mervärdet utgör differensen mellan det värde lönearbetaren skapar under loppet av en arbetsdag och värdet av hans arbetskraft.

Vi ser alltså hur Marx förklarar förvandlingen av pengar till kapital och skapandet av mervärde, inte som ett lemlästande av utan som en vidareutveckling av värdet. Det är uppenbart att Marx inte därmed på något sätt hävdar att arbetskraften alltid säljs till sitt värde. Vi ska senare visa, att arbetskraften till följd av delagbundenheter som Marx upptäckte i regel säljs under sitt värde.

Det som Marx bevisar i sin värdeteori är att kapitalisterna skaffar sig mervärde också när lika stora värden utväxlas (när alltså arbetskraften betalas till sitt fulla värde). Det behövs alltså inte något särskilt bevis för, att Marx, i det han förutsätter att arbetskraften säljs till sitt värde, avslöjar den kapitalistiska utsugningen och den oförsonliga motsättningen mellan proletariat och bourgeoisie, och inte alls döljer dessa förhållanden. Ty detta att mervärdet skapas just på värdelagens grundval, att lönearbetaren utsugs också när han säljer sin arbetskraft till dess fulla värde - detta placerar arbetaren i en undantagsställning jämfört med alla andra varusäljare: t o m när han säljer sin vara - arbetskraften - till dess fulla värde, gör han en förlust, medan kapitalisten håvar hem profit genom att sälja den av arbetaren producerade varan till dess fulla värde. Det är alltså inte någon lemlästning av värdelagen utan värdelagen själv som är riktad mot arbetarklassen. Därför gör sig Engels lustig över herr Dührings botemedelsrecept:

"Att vilja avskaffa den kapitalistiska produktionsformen genom att skapa det 'sanna värdet' är därför ungefär som att vilja avskaffa katolicismen genom att skapa en 'sann' påve. Det betyder att man försöker skapa ett samhälle där producenterna behärskar sina produkter genom ett konsekvent genomförande av just den ekonomiska kategori som är det mest omfattande uttrycket för producenternas förslavande under sin egen produkt."

(Engels Anti-Dühring, Arbetarkultur 1970 s 431)

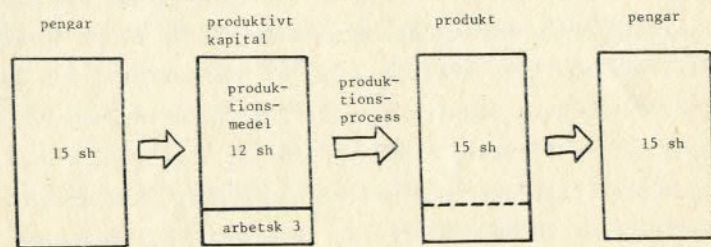
Genom att skilja mellan arbetskraft och arbete, har Marx kunnat avslöja det kapitalistiska produktionsättets och den kapitalistiska utsugningens hemlighet. Arbetskraften är blott förmågan till arbete; man kan vara arbetsduglig, ha arbetskraft, och ändå inte arbeta, inte sätta sin arbetskraft i rörelse. Arbetet är arbetskraften satt i rörelse. Arbetaren säljer inte sitt arbete utan sin arbetskraft. Distinktionen mellan arbetskraft och arbete, mellan arbetskraftens värde och arbetskraftens bruksvärde (själva arbe-

tet), utgör kärnan i den marxiska värde- och mervärdeteorin. Och det är ingen tillfällighet att alla motståndare till proletariet har försökt att motbevisa denna Marx' sats och bevisa motsatsen - att inte arbetskraften utan arbetet självt är en vara, och att bara arbetet säljs och betalas till fullt pris.
/Slut på översättningen ur Marxistische Arbeiterschulung./

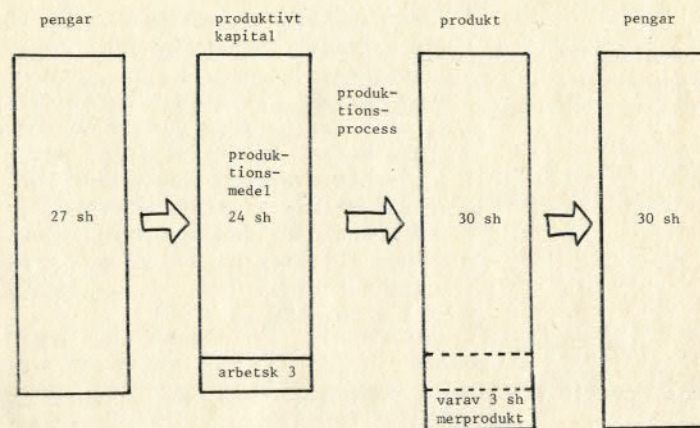
ILLUSTRATIONER TILL AVSNITTET OM MERVÄRDEPRODUKTION OVAN
(som är ett sammandrag av Kapitalet 1, kap 5:2.)

Marx' bomullsgarnsexempel är mycket klagörande. Den som läst igenom det med eftertanke blandar nog aldrig mer ihop arbete och arbetskraft. Men det är lätt gjort att man irrar bort sig bland alla spindlar och pund bomull och shillingar guld. Det kan vara nyttigt att studiegruppen gemensamt räknar igenom exemplet. Så här resonerar Marx, i två steg:

1. Till att börja med antar Marx att arbetsdagen är 6 timmar lång. Han väljer den tidrymden eftersom arbetskraften råkar vara värd just 6 timmars samhälleligt nödvändig arbetstid per dag. Det vill säga att det allt som allt tar 6 timmar för mjölkerskan, slaktaren, bagaren, skräddaren osv att producera mjölk, kött, bröd, kläder osv som arbetaren och hans familj dagligen behöver. För 15 sh köper kapitalisten råvaror (bomull), arbetsmedel (förslitning på spindlarna) samt arbetskraft. Efter den 6 timmar långa produktionsprocessens slut har han garn för 15 sh. Det var ingen god affär. Kapitalisten har inte tjänat en penny:

2. Men kapitalisten är förstas inte så korkad att han låter arbetaren gå hem efter sex timmar. Marx antar att kapitalisten låter arbetsdagen vara 12 timmar lång, vilket fördubblar hans kostnader för råvaror och produktionsmedel. Arbetskraftens värde (lönen) är däremot oförändrat 3 sh per dag:

FRÅGOR TILL MÖTE 4

1. Vad är kapital? (46)
2. Varför kan inte mervärdet stamma från cirkulationssfären?(47-48)
3. Hur omvandlas pengar till kapital?
4. Hur bestäms arbetskraftens värde? Vari består arbetskraftens bruksvärde? Vad är skillnaden mellan arbetskraft och arbete? (48-53, 55)
5. Vad är mervärde? (46)
6. Socialdemokratin, den konsekvent borgerliga arbetarideologin, odlar frihets- och likhetsföreställningar med rötter i cirkulationssfären: arbetarens till synes "rättvisa" byte med kapitalet. Lönearbetet som sådant ifrågasätts inte. För socialdemokratin blir frågan om socialismen en fråga om mer rättfärdig fördelning av värdet. Diskutera socialdemokratisk ideologi utifrån avsnittet ovan om ideologins enklaste former! Slagordet "ökad jämlikhet" är värt en granskning.

Reformismen möjlig bara så länge det finns pengar.

MÖTE 5 Produktion av absolut mervärde. Det relativa mervärdet

"Ursprungligen framträder varan för oss som tvåsidig: bruksvärde och bytesvärde. Senare visade det sig, att inte heller arbetet besitter samma kännetecken då det är uttryckt i värde som då det föder fram bruksvärden. Denna tvåsidiga natur hos det arbete varorna innehåller har först av mig blivit kritiskt påvisad./---/ den här punkten är den springande punkt kring vilken förståelsen av den politiska ekonomin rör sig..."

(K 1 s 36, MEW 23 s 56)

LÄS: Kpp, tredje och fjärde kapitlen, s 56-81.

MOTSVARAR I KAPITALET 1:

Kap 5. "Arbetsprocess och värdeförmeringsprocess". Delvis återgivet ovan i utdraget ur Marxistische Arbeiter-Schulung i slutet av föregående möte.

Kap 6. "Konstant kapital och variabelt kapital".

Kap 7. "Mervärdekvoten". Läs gärna början (s 182-187), där mervärdekvoten eller kapitalets exploateringsgrad härleds. Resten av kapitlet är krångliga räkneexempel - men läs gärna s 192-196 som är en festlig vederläggning av Seniors sista-timmetes (vilken Huberman nämner s 183).

Kap 8. "Arbetsdagen". Inte särskilt teoretiskt utan innehåller mängder av kusligt empiriskt material om arbetarnas eländiga villkor i England, om sjukdom och barnarbete m m. Den som tror att Kapitalet bara är knastertorr teori rekommenderas s 201-226.

Vidare innehåller kap 8 historiskt empiriskt material om lagstiftning och om kampen om arbetsdagens längd. Marx (och Kpp) hävdar att kapitalisten alltid vill ha arbetsdagen lång. Men sextimmarsdagen då? Hur kan det komma sig, att kapitalet som helhet inte gnytt mer inför kraven på sex timmars arbetsdag med bibehållen

lön? Den enskilde kapitalisten vill förstås att just hans arbetare ska jobba så många timmar som möjligt för en viss lön. För det samlade kapitalet däremot, som tvingas ta ur den samlade mervärdepotten för att betala den stora dolda arbetslösheten, är kanske 6-timmarsdagen i nuvarande konjunkturläge ingen dålig affär, särskilt med tanke på möjligheterna att ytterligare driva upp arbetsintensiteten, och kanske få stopp på ökningen av sjukskrivningarna och personalomsättningen.

Kap 9. "Mervärdekvot och mervärdemängd" (Kpp översätter "mervärdemassa"). Marx skriver krångligt. Som så ofta envisas han med att med pedantiskt noggrannhet gå igenom alla tänkbara fall.

Kap 10. "Begreppet relativt mervärde". Bara 8 sidor. Läs! Framställningen i Kpp är mycket summarisk. Nästa möte ska mer i detalj ägnas det här ämnet.

REFERATUPPGIFT:

"Vägen från kapitalism till kommunism" Kommunist 18, s 5-23, kan fungera som inkörsport till begreppen formell och reell subsumtion, som har nära samband med begreppen ansolut resp relativt mervärde. I största korthet:

Tidig industrikapitalism kännetecknas av att kapitalisten anställer lönearbetare, lägger rabarber på färdiga produkter och mervärde, men inte ingriper i själva arbetsprocessen som fortgår på ett eller annat "förkapitalistiskt" sätt: skomakaren gör fortfarande hela skon. Arbetskraften och arbetsprocessen subsumeras (underordnas, formbestämmer) enbart formellt under kapitalet.

Men arbetaren kan inte jobba effektivt hur många som helst av dygnets timmar. För att mervärdet i det långa loppet ska fortsätta att öka, krävs att själva arbetsprocessen omvandlas (relativ mervärdeproduktion, arbetskraftens och arbetsprocessens reella subsumtion under kapitalet): en skoarbetare syr fast sulan, en annan trär i skosnörena... Minsta handgrepp mäts, kontrolleras och anpassas för maximal profit.

Kapitalet sträcker tentakler åt alla håll och subsumerar allt fler samhällssektorer under sig, till att börja med formellt, efter hand också reellt - vilket bl a innebär att den socialistiska revolutionen måste innefatta en radikal förändring av kapitalismens teknologi och organisering av arbetet.

(Marx-citatet i Kpp s 81 berör just begreppen formell och reell subsumtion, utan att använda dem. De härstammar från

det som Marx först skrev som sjätte kapitlet i Kapitalet - Den omedelbara produktionsprocessens resultat - men som han strök för att det var för svårt. Texten finns i Marx/Engels: Ekonomiska skrifter i 10 vol, Cavefors 1975.)

METHODISK KOMMENTAR

Framställningen har nu lämnat cirkulationen och nått produktionsfären. Men tro inte att vi står på fabriksgolvet i en viss konkret fabrik. Exempelen från garnspinnerier och möbelfabriker är illustrationer. Vi befinner oss fortfarande på en mycket abstrakt nivå. Bl a förenklar Marx saken genom att hela första bandet ut syssla med "den omedelbara produktionsprocessen", dvs han bortser från komplikationer som tillstöter efter avslutad produktionsprocess (de färdiga produkterna ska lagras, distribueras, marknadsförras och säljas, tillgång och efterfrågan spelar in), och han bortser från komplikationer innan produktionsprocessen startar (problem med att låna pengar och att anställa arbetskraft, råvarumarknadens fluktuationer osv). Så här definierar Marx "omedelbar produktionsprocess" (och därmed anger han ramarna för innehållet i band 1): "Kapitalets omedelbara produktionsprocess är dess arbetsprocess och värdeförmeringsprocess, vars resultat är varuprodukten och vars bestämmande motiv är produktionen av mervärde." (K 2 s 309, MEW 24 s 351)

Just att första bandet handlar om "den omedelbara produktionsprocessen" är förklaringen till att Marx där behandlar värdet så ingående, men säger ganska litet om bruksvärdet (detsamma gäller Kpp), vilket kanske är grunden till den seglivade fördomen bland marxister att bruksvärdena inte har med den politiska ekonomin att göra. Efter några inledande kapitel om varor, varubyte samt pengar handlar återstoden av första bandet mest om hur kapitalisten kan få ut mesta möjliga mervärde ur produktionsprocessen. Där kvittar det vilka bruksvärden som produceras: korb, skördetröskor eller ka-

60

* Bättre cit MEW 24 s. 352-3 citat av Schwarz 1975b (Fagfyle 6) sid 117.

XX Jfr Müller RW 1976 s 350 not 67: (Först med arbetsmakten bli mervärdet eller förbestämmande.)

noner - däremot är en annan bruksvärdesaspekt viktig: när kapitalisten anställer en arbetare, köper han inte värdet av dennes arbetsinsats; kapitalisten betalar för rätten att disponera bruksvärdet hos arbetskraften (dvs arbetskraftens förmåga att skapa mer värde än den själv är värd). Överskrider vi däremot ramarna för framställningen i band 1, och ser på det totala kapitalets kretslopp i hela samhället, så blir bruksvärdesaspekterna mycket betydelsefulla. Då blir det exempelvis viktigt vilka bruksvärden som produceras i fabrikena, om där tillverkas korb som krävs för arbetskraftens reproduktion eller skördetröskor som behövs som produktionsmedel; att tillverka kanoner är däremot slöseri ur totalkapitalets synvinkel (vilket inte hindrar att Boforsdirektörerna gnuggar händerna).

Vidare gäller liksom tidigare den grundläggande "förutsättningen att varorna, alltså även arbetskraften, köps och säljs till sina fulla värden" (K 1 s 273, MEW 23 s 333). I verkligheten säljs varor nästan aldrig till sina värden. Men enligt Marx tenderar de faktiskt i genomsnitt och betraktade över en längre tidsperiod att göra det. Och i samband med dagens text är en särskild poäng att Marx kan visa att även om kapitalisten skulle köpa arbetskraft och sälja produkter till priser som överensstämmer med värdena, så finns det metoder för honom att både skaffa sig mervärde (värdeförmeringsprocessen) och öka detta mervärde (absolut och relativt mervärde).

PRODUKTIONSPROCESSENS DUBBELKARAKTÄR

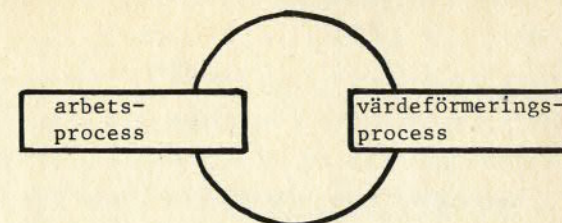
Redan när varans dubbelnatur diskuterades (Kpp s 25, 41), nämndes att bakom denna dubbelnatur ligger en motsättning inom arbetet självt i varje varuproducerande samhälle: Dels är arbetet, som i alla samhällen, privat-konkret, dvs det är ett bestämt slags arbete, t ex snickeriarbete. Vissa bestämda verktyg behövs (såg, hyvel),

Samt Schwarz 1973 s 130, Roddelsky # s. 534-37 (da övers s. 416-418) 61

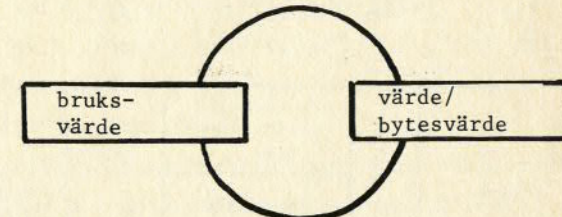
vissa bestämda handgrepp ska utföras och produkten får ett bestämt bruksvärde (en stol ska man kunna sitta på). Men i ett varuproducerande samhälle har arbetet dessutom en annan sida, den abstrakt-samhälleliga. Abstrakt emedan man bortser från alla bestämmingar som skiljer olika slags arbeten åt och håller fast vid denna enda gemensamma: arbete är förbrukning av mänsklig arbetskraft (det är ju denna abstraktion som gör bytet möjligt). Och samhälleligt emedan det inte är producenten själv eller hans släkt och vänner som får glädje av produktens bruksvärde, samhällelig produktion sker för att tillfredsställa någon annans behov. Arbetet kan alltså vara samhälleligt även i exempelvis ett feodalsamhälle eller ett kommunistiskt; det utmärkande för det samhällelige arbetets form i ett varuproducerande samhälle är att vägen till tillfredsställandet av någon annans behov går via bytet - produktionen sker för en marknad.

Marx härledde varans dubbelkaraktär ur arbetets dubbelkaraktär i enkel varuproduktion och -cirkulation (stoltillverkaren som bytte med rockskräddaren). Nu ser vi samma motsättning framträda i den kapitalistiska produktionsprocessen:

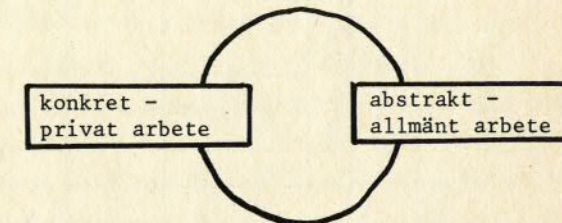
Produktionsprocessens
dubbelkaraktär:

Varans
dubbelkaraktär:

Arbetets
dubbelkaraktär:

Om ordet "värdeförmering": Så översätter Kpp Marx' term Verwertung. Med Verwertung menas tillväxt av värde. Värde förvandlas till mer värde, dvs mervärde skapas. -Lägg märke till dubbeltydigheten: Verwertung betyder både värdeökning och utnyttjande; genom utnyttjandet (av arbetskraften) ökas värdet. I svensk litteratur har Verwertung tidigare brukat översättas med "valorisering", "värdeökning", eller "mervärdeskapande". I Bohmans Kapitaletöversättning används ofta ordet "värdeskapande", vilket är alldeles felaktigt, eftersom Marx skiljer mellan värdeskapande i största allmänhet (Wertbildung) och värdeökning (Verwertung).

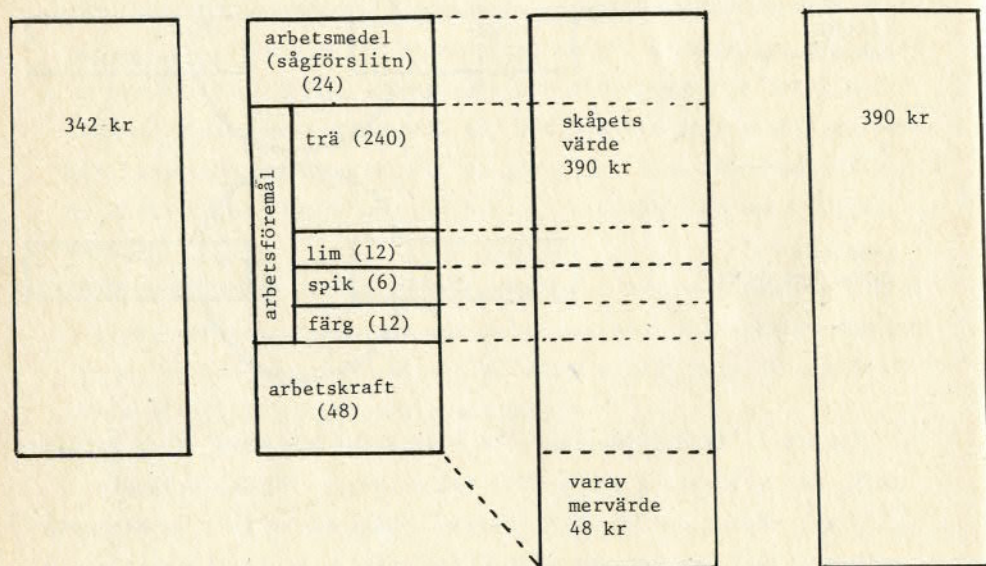
I texten till slutet av förra mötet ovan finns i sammandrag Marx' analys av värdeförmeringsprocessen, med en bomullsgarnsfabrik som exempel. I Kpp s 61 används i stället skåpfabrikation för

att illustrera den allmänna formeln för kapitalets förmeringsprocess:

$$P \rightarrow V \begin{cases} Ak \\ Pm \end{cases} \dots Pr \dots V' \rightarrow P'$$

Exemplet ur Kpp s 61:

$$P \rightarrow V \begin{cases} Ak \\ Pm \end{cases} \dots Pr \dots V' \rightarrow P'$$

VARFÖR MERVÄRDET INTE FRAMTRÄDER OMEDELBART

(Följande text visar att abstrakta kategorier - t ex mervärde, mervärdekvot, mervärde massa - inte kan iakttas omedelbart i den konkreta verkligheten. Mervärdet är inte alls detsamma som vinsten (men det är mervärdets existens som gör vinsten möjlig!). Texten är hämtad ur Marx-Arbeitsgruppe Historiker: Zur Kritik der Politischen Ökonomie. Einführung in das 'Kapital' Band 1, EVA 1972 s 140-143. Kpp är en översättning av större delen av denna bok.)

Vi skrev i inledningen: "Att begripa ett samhällsligt fenomen är alltså att inse dess verkliga väsen. Härtill är det inte tillräckligt att beskriva fenomenet, vi måste också förstå dess inre sammanhang och undersöka det i dess funktion i totalsystemet - vi måste analysera det." /s 16/ I analysen av detta inre sammanhang utvecklar Marx begreppen MERVÄRDE, MERVÄRDEKVOT, MERVÄRDEMASSA. De är totalsamhälleliga genomsnittstorheter, och tjänar till att, som Marx skriver, "begripa kapitalets inre natur" /K 1 s 275, MEW 23 s 335/, dvs till en vetenskaplig bestämning av förhållandet mellan arbetar- och kapitalistklasserna.

I denna teoretiska analys, där man arbetar med givna räknestorheter, är det relativt lätt att beräkna mervärdekvoten. I verkligheten, i det enskilda kapitalistiska företaget, uppträder dessa enkla och ännu abstrakta begrepp inte i denna omedelbara form, utan döljs i mycket komplicerade sammanhang. Man opererar inte med samhällsliga genomsnittsvärden i den enskilda kapitalistiska verksamheten, utan med ständigt växlande priser. Den verkliga mervärdekvoten kan överhuvud inte bestämmas helt exakt. Och det har följande orsaker.

1. De enskilda kapitalisterna tänker naturligtvis inte i de kategorier som Marx utvecklat. Deras tänkande och handlande bestäms av de ekonomiska förhållanden, vari de omedelbart befinner sig. Varans och pengarnas fetischkaraktär präglar i vidare utvecklad form även den enskilde kapitalistens medvetande: den enskilde kapitalisten är inte klar över varifrån hans vinst kommer. Han ser bara att hans balansräkning vid årets slut visar ett överskott. Detta överskott framträder för kapitalisten som resultat av företagets samlade ekonomiska verksamhet under året, alltså såväl resultatet av hans egen affärsbegåvning (smarta inköp och försäljningar osv), av hög arbetsmoral i företaget, rationaliseringsåtgärder osv. Den enskilde kapitalisten sätter alltså sitt överskott i förhållande till den kapitalsumma som totalt

satsats under året, och inte bara i förhållande till det variabla kapitalet.

Detta "överskott" är på intet sätt identiskt med Marx' mervärdebegrepp. För det första kan den enskilde kapitalisten ha köpt produktionsfaktorerna under deras värde och sålt de färdiga produkterna över deras värde, varvid han ytterligare höjer sitt överskott. För det andra är från detta överskott redan subtraherat räntor, reklam, försäkring, skatter, vissa försäljnings- och administrationskostnader, direktörslöner m m. De framstår som nödvändiga produktionsomkostnader för kapitalisten, även om de i verkligheten är delar av mervärdet.

Men även om man skulle kunna utreda alla de poster i kapitalistens balansräkning, bakom vilka delar av mervärdet på detta sätt döljs, skulle man dock inte ha nått särskilt mycket längre: MERVÄRDEKVOTEN betecknar hos Marx storleksförhållandet mellan mervärdet och det variabla kapitalet under loppet av ett kapitalomslag, dvs under den tidrymd då det satsade variabla kapitalet genomlöper hela rörelsen $P - V - P$ en gång. Vid slutet av denna rörelse har det variabla kapitalet vänt åter till kapitalisten (genom försäljningen av de färdiga varorna), och han kan på nytt använda denna penningssumma till betalning av arbetskraft. Så länge man inte vet hur många sådana omslag penningssumman gör per år, kan man inte mäta den verkliga mervärdekvoten, utan måste nöja sig med förhållandet mellan de årligen utbetalda lönerna och den årliga vinsten. Detta förhållande är emellertid bara ett grovt överslag över den verkliga mervärdekvotens ungefärliga storlek, i synnerhet eftersom den summa som innefattar löner också innehåller de belopp, varmed den improduktiva arbetskraften betalas.

2. Det finns ytterligare ett skäl till att den enskilda kapitalistiska firmans mervärdekvot knappast kan beräknas: kapitalisterna har inte det ringaste intresse av att offentliggöra sina rä-

kenskaper, utan vill tvärtom hemlighålla sin vinst (för konkurrenter, skattmasen och framför allt för arbetarklassen). /---/ Enbart aktiebolag är enligt lag skyldiga att offentliggöra en årlig berättelse för att skydda aktieägarna mot svindelföretag. Men det är naturligtvis självklart att dessa offentliga räkenskaper friserats med hjälp av alla möjliga knep, så att man bara kan ana mervärdets verkliga storlek (överdrivet höga avskrivningar, bokföring som nödvändiga av kostnader som inte har ett dugg med produktionsprocessen att göra osv).

Trots dessa svårigheter i att bestämma mervärdekvoten för enskilda företag, ska i det följande några siffror anges för storleken av enskilda företags vinster. Dessa siffror är väl att märka bara att uppfatta som grova uppskattningar av i vilken storleksordning gratistilläggen av mervärde i dag rör sig.

Redan Marx använde sig i Kapitalet av sådant siffermaterial (K 1 s 187-189, MEW 23 s 233f), men naturligtvis "endast som illustration". Från en kapitalist i Manchester fick han ett noggrant siffermaterial, varur man kunde dra slutsatsen, att redan 1870 tiotimmarsdagen fördelade sig på ungefär 4 timmar nödvändig arbetstid och 6 timmar merarbete, vilket ger en mervärdekvot på 150%.

Det framgår ur följande artikel ur "Unser Zeit" (16.5.1970) hur arbetsdagen är indelad för vår tids arbetare, dvs hur stor den genomsnittliga utsagningsgraden är i den västtyska industrin:

"När en västtysk industriarbetare lämnar fabriken efter en åtta timmars arbetsdag, har han producerat varor, som har ett nyvärde av över 160 DM. Ty produktionsvärdet per arbetstimme i industrin utgjorde 1969 enligt statistiken 20,37 DM. Om genomsnittsarbetaren skulle få sin lön utbetald varje dag, skulle han inte få mer än drygt 40 DM med sig hem. Den genomsnittliga bruttotimlönen utgjorde under 1969 nämligen bara 5,29 DM. De resterande 3/4 av nyvärdet på gott och väl 160 DM tillfaller personer, som inte har bidragit till deras framställning: fabriksägarna, genom vars port genomsnittsarbetaren måste passera två gånger om dagen. För att tala med Marx: Mervärdekvoten i den västtyska industrin uppgick 1969

till 387 %. Eller: sex timmar av sin åttatimmarsdag trälade arbetaren för sin arbetsgivare. Härtill kommer, att den fjärdedel av nyvärdet som arbetaren mottog i form av lön, kan han inte glädja sig åt i ograverat tillstånd. Ty 21 % av sin lön, brutto, eller 1,11 DM måste han överlåta åt fader stat i form av skatter och sociala avgifter. Så stort var det genomsnittliga skatte- och avgiftstrycket på den genomsnittliga arbetstagarinkomsten 1969. Av en arbetstimmes produktionsvärde på 20,37 DM överlåts bara 4,18 DM till arbetaren för att täcka hans levnadsomkostnader, alltså bara en femtedel."

lut på texten ur Zur kritik...

ABSOLUT OCH RELATIVT MERVÄRDE

På s 75 finns två viktiga figurer. Den nödvändiga arbetstiden är den tid det tar arbetaren att producera värdet av de livsförnödenheter han behöver per dag. I det tredje kapitlet i Kpp diskuteras hur kapitalisten kan öka sitt mervärde utan att den nödvändiga arbetstidens längd ändras. Det finns bara ett sätt: genom arbetsdagens förlängning eller kortare raster. Detta kallar Marx absolut mervärdeproduktion. Om däremot arbetsdagens längd är konstant, måste kapitalisten, om han vill få ut mer mervärde, se till att den nödvändiga arbetstiden förkortas; därmed förlängs ju mer arbetstiden. Detta kallar Marx relativ mervärdeproduktion, och till nästa möte ska vi studera olika metoder för relativ mervärdeproduktion.

Uppfatta inte absolut och relativ mervärdeproduktion som två helt åtskilda, varandra uteslutande former för mervärdeutpressning. Det finns ett inre samband dem emellan, ett samband som pekar rätt in i kapitalets kristendenser: Varken arbetsdagens längd eller antalet sysselsatta arbetare kan öka hur mycket som helst. När en normalarbetsdag stabiliserats, och när det börjar bli marigt att dra in fler arbetare i produktionen, då är den absoluta mervärdeproduktionens gränser nådda. För att göra sig kvitt dessa

begränsningar försöker kapitalet frigöra sig från beroendet av arbetskraften, genom att investera i maskiner i stället för i löner. Den relativa mervärdeproduktionen börjar dominera, och i sin iver att undandra sig det levande arbetet hamnar kapitalet i en ny, ödesdiger motsättning: att fler och fler arbetare ersätts av maskiner innebär på sikt att profiten hotas - det är ju bara det levande arbetet som kan skapa värde och mervärde.

Observera att det bara är när det inträder förändringar i mervärdeproduktionen som det blir meningsfullt att fråga om den är absolut eller relativ. När alltså mer mervärde än tidigare produceras, kan man fråga varifrån det stammar: från förlängd arbetstid eller fler anställda arbetare (absolut mervärde) eller från en krympning av den nödvändiga arbetstiden (relativt mervärde). Den absoluta mervärdeproduktionen, arbetsdagens klyvning i nödvändig arbetstid och merarbetstid, är den grundläggande formen, men kapitalet använder bägge formerna för mervärdesutpressning samtidigt. Historiska omständigheter avgör om den abstrakta eller den relativa formen dominerar. Utvecklingen under efterkrigstiden är ett bra exempel: Till att börja med byggde expansionen på absolut mervärdeproduktion, och först mot slutet av 50-talet, när den "fulla sysselsättningen" var nådd och när det inte längre var möjligt att öka profiten genom att låta fler arbetare jobba längre, så var det dags för metoderna för produktion av relativt mervärde att ta över på allvar: den s k "tredje teknologiska revolutionen" sattes in, med elektronikens utveckling och allt annat.

Det är också intressant att se hur formerna för mervärdeutpressning svänger med kriscyklerna, och faktiskt genomsyrar hela kulturen. Perioder av ekonomiskt uppsving (då den relativa mervärdeproduktionen firar triumfer) karaktäriseras av övertro på teknologin - tänk bara på 60-talet. Under perioder av stagnation eller nedgång däremot (då kapitalisterna ogärna investerar mer än nödvändigt i fast kapital, utan hellre förlitar sig på det beprövade ab-

soluta mervärdet) blir teknologi-fientliga tongångar gångbara - början av 70-talet! - och det talas mycket i massmedia om behovet av flit och ihärdighet.

En sak kan upplevas som förbryllande i sammanhanget. På det här stadiet i sin framställning bortser Marx från storleken av det konstanta kapitalet (k), dvs kapitalistens utgifter för råvaror, maskiner, verktyg, lokalhyra osv. Som vi ser av figurerna på s 75 räknar Marx bara med variabelt kapital (v), dvs arbetskraftens värde eller lönen, samt mervärde (m). v och m motsvarar nödvändig arbetstid resp merarbetstid. Men i själva verket består ju produktens värde av tre delar: v+k+m (s 64). Att det konstanta kapitalet k inte är intressant i sammanhanget, beror på att dess värde överförs till produktvärdet utan vare sig ökning eller minskning. En skomaskin som kostat 100.000 kr i inköp, har lämnat ifrån sig exakt 100.000 kronors värde (materialiserat i form av skor) när den är utsliten eller omodern och måste kastas på soptippen. Det här är alltså ytterligare ett exempel på Marx' abstraktionsmetod. Han bortser från allt han kan bortse från:

"Den rena analysen av processen kräver alltså, att man fullständigt bortser från den del av produktens värde, som endast är det konstanta kapitalet i ny gestalt. Man sätter alltså det konstanta kapitalet = 0."
(K 1 s 183, MEW 23 s 228)

KLASSKAMPEN

Tredje kapitlets sjunde och åttonde avsnitt (som motsvarar Kapitalets kap 8) påbörjar några tankegångar som är oerhört viktiga och som pekar fram mot politiskt brännbara frågor.

Klasserna

Här visas hur klasserna är bärare av ekonomiska karaktärsmasker. Karaktärsmasker kan sägas vara de roller eller beteenden som män-

niskor har när de handlar i enlighet med vissa ekonomiska kategorier. I den enkla varucirkulationen är t ex köpare och säljare två olika karaktärsmasker, som bär upp varornas rörelser. Men medan samma person ibland är säljare och ibland köpare, så är man ju vanligtvis antingen arbetare eller kapitalist livet ut. Därmed ger här kapitalets utveckling upphov till människornas uppsplätning i mot varandra stående klasser. "Produktionen av kapitalister och lönearbetare är alltså en av den kapitalistiska värdeförmeringsprocessens viktigaste produkter" skriver Marx (i Grundrisse s 412).

Klasser i allmänhet är förstas inte kapitalismens uppfinning - de har funnits långt före kapitalet. Men det är inte så att härskarna och de förtryckta folken alltid varit desamma, och att kapitalismen bara är ett nytt påfund av förtryckarna. Med kapitalet föds den moderna arbetarklassen: först nu är de direkta producenterna "fria" lönearbetare. Det är inte en slump att klasserna och klasskampen dras in först några kapitel fram i Kapitalet. För under klasserna ligger de ekonomiska kategorierna arbete och kapital, och som drivkraft bakom klassmotsättningarna döljer sig inte människornas vilja eller borgarnas illvilja, utan den kapitalistiska varuproduktionens inre motsättningar, vilka ytterst har sin grund i motsättningen mellan abstrakt och konkret arbete, mellan värde och bruksvärde (och på denna den mest grundläggande nivån "fanns" ju ännu inga klasser, i Kapitalets första kapitel).

Därför är det ingen lösning att "avskaffa kapitalisterna men behålla kapitalet". De egentliga förtryckarna är inte femton mäktiga familjer överst i samhällshierarkin - de handlar ju också i överensstämmelse med ekonomiska lagar som inte heller de kan bryta mot utan att gå under. Inte heller räcker det med att avskaffa pengarna, eftersom det är själva varuproduktionen som är roten till det onda. Om inte den kan upphävas så finns de i kapitalismen grundläggande mekanismerna kvar.

Kapitalet skapar alltså arbetarklassen, men den visar sig bli

ett föga lydigt redskap, och är i själva verket kapitalets egen dödgrävare, som Marx/Engels så målande beskriver det i slutet av första avsnittet i Kommunistiska Manifestet. Längre fram i Kapitalets första band heter det: "... förbittringen ökar hos den ständigt växande arbetarklassen, som samtidigt skolas, sammansvetsas och organiseras genom själva den kapitalistiska produktionsprocessens mekanism." (s 670) Genom att föra samman arbetarna i allt större fabriker ger kapitalet upphov till en ödesdiger motkraft. De första konfrontationerna mellan arbete och kapital som tas upp i Kapitalet är den våldsamma kampen om arbetsdagens längd. Här börjar klasskampen.

Klasskampen betingas alltså av de förhållanden som undersöks i kritiken av den politiska ekonomin. De ekonomiska kategorierna tar sig uttryck i, döljer sig i klasskampen. "Ekonomi" och klasskamp är alltså inte två skilda områden, utan en enhet. Därför måste studier i kritiken av den politiska ekonomin alltid bli "politiska", likaväl som det egentligen inte går att förstå klasskampen utan att utgå från "ekonomin".

Arbetarnas organisering

Arbetarrörelsen har "vuxit fram ur produktionsförhållandena själva" (Kap 1 s 260, MEW 23 s 319). Så länge arbetarna individuellt säljer sin arbetskraft är de i praktiken utlämnade åt kapitalistens godtycke. Det är "köparens marknad", för medan ett misslyckat arbetskraftsköp för kapitalisten bara betyder sämre lönsamhet så är ju arbetaren tvungen att sälja sin enda vara, arbetskraften, för att överhuvudtaget överleva. Kapitalisterna skulle då kunna pressa ner lönerna långt under minimum, långt under arbetskraftens värde. Men det betyder, att då kan inte arbetaren reproducera sin arbetskraft (för så definieras ju dess värde), och hela arbetarklassen hotar att bokstavligen dö ut.

Fackföreningarna (som nämns som hastigast i Kpp s 70) kommer här in som organ för gemensam, kollektiv försäljning av varan arbetskraft. De är nödvändiga för att arbetarna ska kunna sälja sin arbetskraft till sitt rätta värde, dvs för att arbetarklassen ska kunna reproduceras. Men detta är ju också en nödvändighet för att kapitalismen ska kunna fortbestå. Fackets grundläggande uppgifter är därför "inomkapitalistiska" i den meningen att de inte är uppbyggda för att ifrågasätta att arbetskraften överhuvudtaget är en vara - de ruckar inte på löneslaveriet i sig. Vilket förstås inte hindrar, att facket kan användas för revolutionära syften.

Staten och reformismen

"Till skydd mot 'sina kvals orm' måste arbetarna sluta sig samman och som klass framtvinga en lag, en övermäktig samhällelig barriär, som hindrar dem själva att genom frivilligt kontrakt med kapitalet sälja sig och sitt släkte till död och slaveri."
(K 1 s 261, MEW 23 s 320)

Kampen om arbetsdagens längd tvingar alltså fram en statligt reglerad normalarbetsdag. Statens funktion är att säkra kapitalismens fortbestånd, att upprätthålla och befästa kapitalets herravälde över och utsugning av arbetarklassen. Men för att se till att förhållandet mellan kapital och lönearbete hålls igång, måste staten garantera såväl kapitalets som arbetarnas reproduktion. Rättsväsendet måste förhindra alla övergrepp mot varuproduktionens och -cirkulationens lagbundenheter, såväl från arbetarnas som från enskilda kapitalisters sida. Sjukvården, skolorna och daghemmen ser till att arbetarklassen reproduceras. Vägar och andra kollektiva angelägenheter måste produceras och underhållas. Vidare försöker statsmakten med varierande framgång mildra effekterna av ekonomiska kriser, hindra alltför stor arbetslöshet och alltför stora företagsnedläggningar osv. Slutligen organiserar militärväsendet ett skydd för det nationella kapitalet gentemot andra

länders kapital (och förstås gentemot "den inre fienden").

Staten håller alltså samman samhället som kapitalistiskt samhälle. Men i och med att staten därför måste avvärja även enskilda kapitalisters övergrepp, och garantera arbetarnas reproduktion, så framträder verkligen staten som en neutral domare i klasskampen, som ett allsmäktigt verktyg som står utanför klassmotsättningarna. Detta är den så kallade socialstatsillusionen, vars betydelse ökat i och med statens växande roll sedan 30-talet, och som ligger till grund för reformismens statsuppfattning. Eftersom den har en direkt materiell grundval i det sätt på vilket staten faktiskt griper in i samhället, så är den en seglivad ideologi i arbetarrörelsens historia. Den ligger bakom såväl socialdemokratins uppfattning om den goda statsmakten, som styrd av "arbetarregeringen" ska förbättra löntagarnas villkor inom kapitalismens ramar, som de revisionistiska teorier, som tror att ett arbetarparti kan ta över statsapparaten och använda den som ett neutralt verktyg för att bygga upp en förnuftig "folkdemokratisk socialism".

I själva verket bestäms statens uppgifter och handlingsmöjligheter av det kapitalistiska samhället. "Politik" betyder egentligen statskonst, och vi har här antytt hur nära politiken hänger ihop med ekonomin. Därför går det inte att göra någon mekanisk åtskillnad mellan politisk och ekonomisk kamp. Likaväl som staten grundas på produktionsförhållandena och aldrig kan lyfta sig själv ur dem, så växer arbetarklassens politiska rörelse (riktad mot borgarstaten) fram ur dess ekonomiska rörelse (mot enskilda kapitalister). Alla former av revisionistisk marxism brukar se politisk och ekonomisk kamp som kvalitativt skilda från varandra, vilket naturligtvis hänger samman med synen på staten, och synen på vad kapital och kapitalism egentligen är för något. För dem är klasskampen någonting som bara indirekt har med ekonomin att göra, och vi kan nu kanske förstå att denna uppfattning inte är utan grund i den förvrängda kapitalistiska verkligheten.

REFERATUPPGIFT:

Läs Müller/Neusüss: "Socialstaten och motsättningen mellan lönarbete och kapital" kapitel 4 och 5, sid 78-107 i antologin Altwater/Müller/Neusüss: Stat och kapital - om statsinterventionism och socialstat (Röda Bokförlaget 1976). Diskutera kring klasskampen, fackföreningarnas och statens roll, reformismen i arbetarrörelsen och förhållandet mellan ekonomisk och politisk kamp. På artikelns sista sidor (102-107) finns också en intressant vidareutveckling av det Kpp skrivelser (s 71) om statens betydelse vid förändringar i mervärdeproduktionen, speciellt övergången till relativ mervärdeproduktion. Diskutera! Antologin är för övrigt som helhet en lämplig inkörsport till den marxistiska statsteorin, som på senare tid diskuterats mycket.

FRÅGOR TILL MÖTE 5

1. På vad sätt framträder arbetets dubbelkaraktär i den kapitalistiska produktionsprocessen? (56-63)
2. Vilken är den viktiga skillnaden mellan produktionsmedlens och arbetskraftens funktion vid produktion av värde? (61-63)
3. Hur bestäms produktvärdet? (64)
4. Vad är konstant och variabelt kapital? (63)
5. Hur bestäms mervärdekvoten? Vad menas med exploateringsgrad? (63-65)
6. Vad är nödvändigt arbete och merarbete? (66, 75)
7. Vad är mervärde massa? (Bohmans övers: mervärde mängd) (65)
8. Vad menas med karaktärsmasker? Det är ett viktigt begrepp. Klasserna är exempel på karaktärsmasker. (67) *ovan sid 17*
9. Är det just under arbetsdagens sista timmar som mervärdet produceras? Man kan ju luras att tro det av figurerna sid 75. Hur ska figurerna annars tolkas?
Det är lärorikt att försöka föreställa sig hur merprodukten tedde sig innan kapitalismen slog igenom, t ex på de feodala godsena. Marx har en bra genomgång av den saken, med arbetstidslagstiftning som exempel, dels från Donaufurstendömenas feodal-gods, dels från engelska fabriker. Kärnpunkten är det faktum, att det var oändligt mycket tydligare under feodalt produktions-sätt att överklassen roffade åt sig merarbete. (K 1 s 201ff, MEW 23 s 249ff)
10. Vad är absolut mervärde och vad är relativt mervärde? (81)

11. Diskutera hur arbetarklassens kampformer hänger samman med kapitalets bägge former för mervärdesutpressning.
12. Hur kommer det sig att en ökning av arbetets produktivkraft leder till ökad produktion av relativt mervärde? (77)
13. Hur kan extra-mervärde uppstå? Hur omvandlas extra-mervärde till relativt mervärde? (77-80)

Ital. staten -

Idé intervju?

Förklaring d. att
arbetarrörelsen mindre
integrerad

MÖTE 6

Metoder för produktion av det relativa mervärdet

LÄS: Kpp, femte kapitlet, s 82-103

MOTSVARAR I KAPITALET 1: kap 10-14.

Dagens läxa i Kpp handlar om olika metoder för produktion av relativt mervärde, dvs sådana metoder som ökar mervärdet utan att öka arbetstiden (detta i motsats till ökningen av det absoluta mervärdet, som sker genom att arbetsdagen förlängs eller rasterna krymps).

Det femte kapitlet i Kpp är nog litet för kortfattat, och det kan löna sig att titta på kapitlen 10 och 14 i Kapitalet 1, två korta och grundläggande kapitel som klargör sammanhanget mellan absolut och relativt mervärde.

I kap 10, "Begreppet relativt mervärde", visas hur det relativa mervärdet ökar när arbetets produktivkraft växer. Början av kap 14, "absolut och relativt mervärde" (K 1 s 446-452, MEW 23 s 531-534), är en sammanfattning av de föregående kapitlen 5-13. Resten av kap 14 (K 1 s 446-452, MEW 23 s 534-541) ägnar Marx åt att visa, att mervärde inte är något naturligt resultat av mänskligt arbete, utan betingat av kapitalistiska produktionsförhållanden.

Kapitlen mellan kap 10 och 14 innehåller spännande historiskskrivning om industriproduktionens bakgrund och framväxt. Det trettonde kapitlets fjärde avsnitt har ofta anförts i senare funderingar om hur industriarbetaren "alieneras", funderingar som i allmänhet är mycket luddigare än Marx' egen framställning. Överhuvudtaget har just kap 13, "Maskineri och storindustri", visat sig fungera utomordentligt fint i grundcirklar.

ILLUSTRATION TILL Kpp s 90-92, OM MOTSÄTTNINGEN MELLAN STIGANDE MERVÄRDEKVOT OCH MINSKANDE ANTAL ARBETARE

Många upplever det lilla men viktiga avsnittet om "Motsägelsen i den maskinella produktionen av relativt mervärde" (90-92) som svårtillgängligt. Följande räkneexempel är ytterst förenklat. Förenklat bl a eftersom Marx' begrepp "mervärdekvot" egentligen ska

utvecklas till en samhällelig genomsnittstorhet (nämligen genomsnittsprofittkvot, se texten till möte 9 nedan) och inte gäller den enskilda fabriken. Vidare görs förstås, som i hela Kapitalets första band, antagandet att alla varor - inklusive varan arbetskraft - försäljs till sina rätta värden; därför kan det variabla kapitalet identifieras med utbetalade löner. Och liksom i Kpp s 90-92 lämnas det konstanta kapitalets storlek för enkelhets skull helt ur räkningen.

Vi antar att samtliga skofabriker tillverkar ett enda slags skor, och till att börja med har precis likadana maskiner. Varje sko kostar fabrikererna 10 kr i löneutlägg, och varje sko ger honom 20 kr i mervärde. Mervärdekvoten, som uttrycker förhållandet mellan mervärde och variabelt kapital, är alltså $\frac{m}{v} = \frac{20}{10} = 200\%$. Mervärdekvoten är ju ett förhållandetal; den är 200 % oavsett om man räknar på en sko eller många skor.

En av skofabrikererna är smartare än sina konkurrenter. Han köper in modernare maskiner, som tillåter hans arbetare att med oförändrad förbrukning av arbetskraft producera dubbelt så många skor. (Det här är ett tänkt exempel. Verkligheten är inte lika idyllisk. I regel innebär modernare maskineri en ökad förbrukning av arbetskraft, dvs ett ökat utnyttjande av arbetarens fysiska eller psykiska resurser, vilket utslagningen och sjukskrivningsstatistiken vittnar om.) Fabriken årsproduktion är låt oss säga 1 miljon skor. Om inte försäljningen kan ökas, så blir hälften av arbetsstyrkan sysslöslös och får sparken. De återstående arbetarna tillverkar fortfarande 1 miljon skor om året, men nu behöver fabrikeren inte betala mer än 5 kr i lön för varje sko, och hans mervärde ökar till 25 kr per sko - skorna kan nämligen säljas till precis samma höga pris som tidigare, så länge konkurrenterna behåller sina gammalmodiga maskiner (skornas värde bestäms ju inte av den tid det tagit att tillverka ett visst par skor, utan av den samhälleliga genomsnittsarbetstiden). Vår smarte fabriker kan

glädja sig åt att hans individuella mervärdekvot stigit till $\frac{25}{5} = 500\%$. Han kammar hem massor av extramervärde.

Men sötebrödsdagarna varar inte länge. Snart har konkurrenterna förnyat sina maskinpark, så att löneutlägget per sko för dem alla reducerats till 5 kr. Därmed sjunker skornas värde (som ju bestäms av genomsnittsarbetstiden), och när fabrikererna säljer dem får de inte ut mer mervärde än kanske 15 kr per sko. Mervärdekvoten, som nu är gemensam för alla fabrikererna, har emellertid stigit från 200 % till $\frac{15}{5} = 300\%$. (Om man ska vara petig, har den stigit ännu litet mer: arbetarna konsumerar ju skor, och när skornas värde sjunker så sjunker arbetskraftens värde; det har inte bara skofabrikererna utan alla kapitalister glädje av.)

Vi återvänder till honom som satte igång hela karusellen genom att introducera de modernare maskinerna. Numer behöver han bara använda hälften så många arbetare för att tillverka en miljon skor om året. Hans mervärdekvot är densamma som konkurrenternas, 300 %. Men det är som bekant inte procent utan kronor och ören som är kapitalistens passion här i livet, och mervärdemassan per år har faktiskt minskat: Innan moderniseringen gav varje producerad sko 20 kr i mervärde, dvs totalt 20 miljoner kr årligen. Nu får fabrikeren nöja sig med 15 kr per sko och totalt 15 miljoner kronor i årlig mervärdemassa.

Sammanfattningsvis: Samtliga skofabrikerer suger efter moderniseringen ut varje kvarvarande arbetare värre än förut (mer mervärde i förhållande till utbetalade löner), men eftersom de avskedat för många arbetare går det ändå åt pipan.

Den teknologiska utvecklingen får inte alltid så fatala följder - ofta ökar profiten - men i det långa loppet leder den till en svårbemästrad motsättning mellan å ena sidan stigande mervärdekvot, vilket ligger i kapitalets intresse, och å andra sidan relativt sett minskande antal produktiva arbetare, vilket på sikt hotar ka-

pitalackumulationen.

ARBETETS DUBBELKARAKTÄR *är en gång.*

Till grund för alla viktiga resonemang i dagens läxa ligger motsättningen mellan två sidor hos den kapitalistiska produktionsprocessen: 1. arbetsprocess och 2. värdeförmeringsprocess. (Jfr ovan s 61-63.)

1. Arbetsprocessen är det vi i vardagslag menar med arbete: Bestämda yrkeskunskaper och bestämda handgrepp vid bestämda maskiner resulterar i bestämda bruksvärden. I bomullsspinneriet produceras garn, med bestämda bruksvärdesegenskaper, och där används bestämda maskiner som kallas spindlar, bestämda råvaror (råbomull). Spinneriarbetarna måste jobba på ett bestämt vis för att det ska bli något garn. Osv.
2. Värdeförmeringsprocessen är den sida av produktionsprocessen, där alla dessa arbetsprocessens konkreta bestämningar skalats bort, och ett förlopp som är gemensamt för all kapitalistisk industriell produktion återstår: Råvaror förbrukas och produktionsmedel förslits och deras värde överförs till produkterna. Vidare skapas nytt värde genom att arbetskraft förbrukas. Ovan (i texten ur Marxistische Arbeiterschulung ovan s 46-56) refereras Marx' analys av värdeförmeringsprocessen i ett spinneri, och poängen är att han i sammanhanget är ointresserad av arbetsprocessen (hur spindlarna fungerar, hur arbetarna bär sig åt vid maskinerna, vilket bruksvärde det färdiga garnet får). Marx hade lika gärna kunnat välja t ex en möbelfabrik - som Kpp gör s 61. I bägge fallen blir den allmänna formeln för värdeförmeringen densamma:

$$P \rightarrow V \begin{cases} Ak \\ Pm \end{cases} \dots Pr \dots V' \rightarrow P'$$

I stället för 1. arbetsprocess och 2. värdeförmeringsprocess används ofta termerna 1. konkret arbete, dvs bruksvärdeskapande arbete, och 2. abstrakt arbete. dvs värdeskapande arbete.

Allt arbete, i alla tider och i alla samhällen, har en konkret sida: Den som tillverkar ett par stolar använder bestämda kunskaper om träslag och handgrepp etc, han använder bestämda råmaterial och verktyg och resultatet blir ett bestämt bruksvärde (bruksvärdet, eller "naturalformen", som Marx också säger, är stolarnas yttre fysiska sida; det är på naturalformen man sitter). Men så snart stolarna ska fungera som varor, dvs bytas mot en rock, mot pengar eller mot något annat, så tillkommer en abstrakt sida hos arbetet: stolarna representerar förbrukning av en viss kvantitet arbete, som kallas stolarnas värde, och detta värde framträder i form av bytesvärde (exempelvis en rock, 250 kg potatis, 10 gr guld eller 200 kronor).

Begreppen konkret/abstrakt arbete gäller alla varuproducerande samhällen. (Däremot existerar motsättningen inte i icke-varuproducerande samhällen, varken i primitiva och självhushållande samhällen eller under kommunismen.)

Begreppen arbetsprocess och värdeförmeringsprocess reserverar Marx för det utvecklade kapitalistiska produktionssättet, där arbetskraften blivit en vara och där mervärde produceras. Arbetsprocessen är alltså det konkreta arbetets form och värdeförmeringsprocessen det abstrakta arbetets form i den kapitalistiska produktionsprocessen.

Folk som lett politisk-ekonomiska grundcirkclar har gjort en intressant iakttagelse: Kamrater ur mellanskikten har ofta oerhört svårt att förstå den marxistiska analysen av varans och arbetets dubbelkaraktär (alltså bruksvärde/värde resp konkret/abstrakt arbete). Bruksvärdet och det konkreta arbetet brukar inte bjuda några problem, det är ju påtagliga realiteter. Däremot uppfattar de ofta bytesvärdet och det abstrakta arbetet som tomma

tankekonstruktioner. Det torde hänga samman med att de sällan producerar värde i sitt arbete, och att de ofta upplever arbetets konkreta innehåll som något mycket betydelsefullt (t ex lärarens eller socialarbetarens engagemang i sina elever eller klienter).

På samma sätt kan för hantverkare eller vissa kvalificerade yrkesarbetare det konkreta arbetet vara en källa till självkänsla. Men merparten av industriarbetarna upplever varje dag inpå huden hur det abstrakta arbetet, värdeproduktionen, styr arbetets inriktning och organisation. Kamrater med egna erfarenheter från den materiella produktionen har lättare än mellanskiktsmänniskor att få ut något av resonemangen om dubbelkaraktär.

Arbetsplatserfarenheter, egna och andras, behövs för att studiet av arbetets dubbelkaraktär ska få kött och blod. I det sammanhanget kan arbetarförfattare vara till god hjälp. Exempelvis: I Per Forsmans Semester och andra noveller beskrivs det abstrakta arbetet så här. (Det är fråga om det abstrakta arbetet sett ur varvsarbetarens synpunkt, inte kapitalistens. Arbetarna ges ju små möjligheter att bedöma hur mycket värde och mervärde de producerar, de är intresserade av att behålla så mycket av det producerade värdet för egen del, och av att inte förbruka för mycket arbetskraft):

"Laget arbetade här och var, huvudsakligen i dockorna, med grovjobb som ingen yrkesarbetare ville kännas vid. Tankprovning ibland, däremellan närmast städjobb. Var man väl sedd hos förmännen och hade den rätta talangen att få dagen att gå så var det inte obehagligt. Kalle Bleking hade båda utförsgåvorna. Ibland kunde han fixa ett ackordsjobb, som spådde på förtjänsten. Han kunde också hantera ett ackord så att det gav tiodubbelt igen mot vad kanske förmännen tänkt sig.

Kort sagt så hade han hela den samlade slughet, som en äldre gubbe måste ha på en modern arbetsplats för att kompensera minskande kroppskrafter.

Överhuvudtaget var varvet - liksom jag ofta märkt med byggen - en arbetsplats där den förslagne och fräcke kunde lura till sig ackord som inte var av denna världen. Det var ett ständigt fixande och trixande, som helt upptog tankarna på en del. Det väckte avund hos andra som hade ett mer bundet

och lätträknat jobb eller mer konfirmationsmässiga hedersbegrepp.

Å ena sidan sökte jag girigt lära mig så mycket jag kunde av Bleking: hur man får ett litet jobb att se nästan oöverstigit ut, hur man fixar fördröjning utan att förlora förtjänst, hur man håller sig undan och hur man får tiden att gå. Vad hade man i övrigt för syfte med de timmar man stängdes in innanför fabriksportarna, om inte att tjäna stålar? Arbetet i sig var bara ett medel, som man var sparsam med. Lika sparsam som överheten var med stålarna, skulle jag vilja säga. Vi var i alla fall inte bara manschettförbrytare. Vi jobbade också, mellan varven."

(Så långt upplevelsen av det abstrakta arbetet. Omedelbart därpå följer en glimt av en vision: kapitalets makt har brutits, och det konkreta, bruksvärdeskapande arbetet bestämmer produktionsprocessen:)

"Å ena sidan förgiftade detta ständiga manipulerande arbetsglädjen. Dunkelt längtade vi nog litet till mans efter en dag då arbetet i sig skulle vara det som gav arbetsdagen dess innehåll. Dess föremål, dess rytm, dess resultat och det större sammanhang som våra handgrepp grep in i."

(Och åter till kapitalismens verklighet: det abstrakta arbetet, värdeproduktionen:)

"Men vi levde i dag och kände alternativen. Där fanns det rena tempojobbet. Som en vevstake drevs leder och muskler fram av mekaniken. Lönen spottades fram med opåverkbar precision, handgrepp för handgrepp, öre för öre. Där fanns arbetarregeringens senaste, meritvärderingssystemet där basar och förmän som gud fader värdesatte allt från vårt arbete till vår uppsyn.

Vi föredrog våra manipulationer, åtminstone vi som kunde manipulera. De gav oss om inte arbetsglädje, så i alla fall en viss självkänsla. Så mycket hade vi i alla fall att säga till om, att vi kunde lura dom jävlarna!"

(Per Forsman: Semester och andra noveller, Proletärkultur 1975, sid 105-106)

FRÅGOR TILL MÖTE 6

1. Vilka konsekvenser får arbetsdelningen? För arbetaren? För kapitalisten?

2. Är företagsdemokrati en möjlighet under kapitalismen? (84-85)
Hur ska vi ställa oss till Meidners och andras förslag om löntagarfonder?
(Det verkar som om socialdemokraterna hyllar den gamla tanken om kapitalism utan arbetare. Du har kanske sett Marx' avhyvling av Proudhon i Manifestet, under rubriken "Den konservativa eller borgerliga socialismen", en kritik som drabbar just tanken på "en bourgeoisie utan proletariat".)
3. Varför inför kapitalet oavlåttligt nya maskiner och ny teknologi? Varför kan man alltså inte, i ett kapitalistiskt samhälle, frysa kapitalackumuleringen vid en viss nivå - så som de s k noll-tillväxtteoretikerna inom miljörelsens grönare flygel tycks vilja ha det? (90)
4. Vad är intensifiering av arbetet? Vad betyder den värdemässigt? Vad är skillnaden mellan arbetets intensitet och produktivitet? (94-95)
5. En stor del av de senaste årens s k vilda strejker har varit riktade mot ackordsraseriet, alltså mot den uppdrivna arbetsintensiteten. Det har visat sig att arbetsköparna varit livrädda för just kampen mot ackord och meritvärdering och för tidlön, de har haft betydligt lättare att acceptera lönekrav. Varför? (94-97)
6. Under kapitalismen är arbetskraften en vara, som i likhet med alla andra varor är en motsägelsefull enhet av värde och bruksvärde (Kpp 48ff). Till det här och förra mötet har vi också tittat närmare på arbetets (produktionsprocessens) dubbelkaraktär. Diskutera hur dubbelkaraktären hos arbetskraften och hos arbetet slår igenom i lönearbetarens medvetande!
Det är en viktig fråga, som ju har med betingelserna för klassmedvetenhet och politisk medvetenhet att göra. Bl a har följande resonemang betytt mycket för de senaste årens marxistiska diskussioner:
Arbetarklassens motsägelsefulla medvetenhet - reformistiska illusioner och borgerlig ideologi jämsides med den dagliga erfarenheten av förtrycket och löneslaveriet på arbetsplatsen -, denna medvetenhet kan sättas i förbindelse med dubbelkaraktären hos varan arbetskraft: 1. Bytesvärdesaspekten: i cirkulationsfären uppträder arbetaren som arbetskraftsförsäljare och erhåller lönen i utbyte, i ett till synes rättvist byte med kapitalet, vilket skapar förutsättningar för ideologiska och reformistiska illusioner. 2. Bruksvärdesaspekten: kapitalet har alltså köpt dispositionsrätten över arbetskraften under en viss tid, och har sedan laglig rätt att slå mynt av arbetskraftens bruksvärde (= förmågan att producera värde och mervärde). Det är i produktionsprocessen som arbetskraftens bruksvärde exploa-

teras, och där är kapitalets herravälde mer obeslöjat än i cirkulationen.

Medvetenheten kan också sättas i samband med dubbelkaraktären hos arbetet under kapitalismen. Somliga marxister anser att arbetets dubbelkaraktär har sin motsvarighet i två olika förhållningssätt hos lönearbetaren (Förhållningssätten brukar, kanske litet missvisande, kallas 1. likgiltighet och 2. identifikation.): 1. Insikt i och känsla för arbetets abstrakta sida (värdeförmeringsprocessen) är en nödvändig förutsättning för proletärt klassmedvetande. Det gäller att inse att man är utsugen, att själva lönearbetets princip innebär utsugning. 2. Om man blir alltför absorberad av sitt arbetes konkreta sida, "bruksvärdessidan", kan det blockera politisk medvetenhet. Resonemanget har i synnerhet gällt lärare, socialarbetare, sjukvårdsarbetare och andra mellanskiktslönearbetare, som har intensiv direktkontakt med människor i sitt dagliga arbete. Att vara lärare eller sjuksköterska eller läkare är ju ett "kall", hette det förr i tiden. Det är lätt hänt att man identifierar sig så starkt med jobbets konkreta innehåll, kontakterna med elever, klienter, patienter, att man blir blind för vad som kan kallas jobbets "abstrakta" sida: fastän man inte är direkt mervärdeproducerande, är man inte desto mindre utsugen (dvs producent av obetalt merarbete) och lönearbetare. Och lärare, social- och sjukvårdsarbetare utför arbetsuppgifter som är nödvändiga för totalkapitalets reproduktion.

MÖTE 7 Kapitalets ackumulation

"Ackumulera, ackumulera! Det är Moses och profeterna!"
(K 1 s 524, MEW 23 s 621)

LÄS: Kpp, sjätte kapitlet, s 104-131.

MOTSVARAR I KAPITALET 1: kap 21-24.

REFERATUPPGIFTER:

Hansen/Hultberg/Söderlund: Svensk kapitalism - en studie i Sveriges ekonomiska historia (Röda Bokförlaget 1976) är ett exempel på hur den marxistiska teorin kan användas för att studera den konkreta verkligheten.

I den tyska originalutgåvan av Kpp finns ett empiriskt avsnitt som illustrerar kapitel 6, och som, i huvudsak utifrån tyskt material, behandlar kapitalets stigande organiska sammansättning, reservarmén, kapitalackumulationens inverkan på arbetarklassen, något om hur kapitalister uppfattar sin egen insats, samt till sist en skildring av den systematiska indianutrotningen i dagens Brasilien - än i dag tar sig den sk ursprungliga ackumulationen fruktansvärda former. (Marx-Arbeitsgruppe Historiker: Zur Kritik der politischen Ökonomie, EVA 1972, s 167-185. Avsnittet är till största delen översatt i den danska utgåvan av Kpp: Introduktion til Kapitalens første bind, Kurasje 1973 s 190-203.)

1974 gav Jens Brinch ut en bok, Kapitalakkumulationen i Danmark efter 1940, som diskuterats flitigt sedan dess. En rad inlägg finns samlade i Kapitalackumulationen i Danmark efter 1940 II (bägge volymerna på politisk revys förlag).

Den viktigaste empiriska studien är kanske ändå Altwater/Hoffmann/Schöller/Semmler: Kapitalens utvecklingsfaser og -tendenser i Vesttyskland, som finns på danska i tidskriften Kurasje nr 12 och 13.

KOMMENTAR TILL SJÄTTE KAPITLET I Kpp

Varje gång de ekonomiska konjunkturerna verkar gynnsamma, leve-

rerar ekonomer och politiker samma lugnande besked: Äntligen har vi utvecklat fullgoda samhällsekonomiska styrmedel. Den krisfria kapitalismen är här! Så brukar det låta tills det är dags för nästa kris. Kriser är oundvikliga under kapitalismen. Det är i kapitalackumulationens svårigheter roten till kriserna ska sökas. Dagens läxa behandlar vissa grundläggande betingelser för kapitalackumulationen, motsvarande slutet av Kapitalets första band. Det här kapitlet i Kpp är bitvis ganska svårläst; följande kommentar kanske kan underlätta läsningen.

Börja gärna med Kapitalet 1 s 495-496 (MEW 23 s 589-590), där Marx redogör för de antaganden som det följande bygger på. Han antar att varorna säljs till sina värden, att kapitalisten inte har några problem med att kvickt sälja produkterna samt att kapitalisten inte behöver dela med sig av mervärdet till handelsmän, bankirer m fl utsugare.

104 Formeln $P \rightarrow V \begin{matrix} \leftarrow Ak \\ \leftarrow Pm \end{matrix} \dots Pr \dots V' \rightarrow P'$ kallas "den allmänna formeln för kapitalets förmeringsprocess", och härleddes på s 60 i Kpp. Vi har redan sett två olika illustrationer till formeln: 1. Bomullsgarnsfabriken (K 1 s 161-171, MEW 23 s 200-213, referat ovan s 46-56).

2. Skåptillverkningen (Kpp s 61, ovan s 63f).

105 Enkel reproduktion och utvidgad reproduktion. Motsvarar K 1 -106 kapitel 21 (enkel repr) och kapitlen 22-23 (utv repr). Distinktionen är ganska abstrakt; i verkligheten är den enkla reproduktionen ett moment i den utvidgade. Utvidgad reproduktion är detsamma som kapitalackumulation.

Nu kan vi skönja en logisk gång i det vi sysslat med under studiemötena. Grovt sagt handlade möte 4 om hur en varas värde kunde framträda som pengar, möte 5 om pengars förvandling till kapital, mötena 6 och 7 om hur det produktiva kapitalet $V \begin{matrix} \leftarrow Ak \\ \leftarrow Pm \end{matrix}$ under produktionsprocessen ger upphov till produktvär-

det P'. Med dagens möte, nr 8, sluts cirkeln: Produkterna säljs, kapitalisten får mer pengar P' än han hade från början, och han kan köpa ännu mer produktivt kapital. Och så vidare.

106 Ganska krångliga resonemang om hur arbete och kapital funge-
-111 rar i kapitalreproduktionen. (Motsvarar K1 kap 21 och delar av kap 22.) Gnetta inte för länge med det.

112 Ett avsnitt om kapitalets organiska sammansättning. Den orga-
-113 niska sammansättningen är ett uttryck för hur förhållandet mellan produktionsmedlens värde (det konstanta kapitalet) och arbetskraftens värde (det variabla kapitalet) utvecklas.

Om den organiska sammansättningen rakar i höjden, dvs om den konstanta kapitaldelen växer snabbare än den variabla, i så fall är på sikt profiten i fara, eftersom enbart arbetskraften, inte maskinerna, äger den unika förmågan att skapa nytt värde.

Är alltså "den organiska sammansättningens stigande tendens" kapitalismens akilleshäla? Ska tendensen till stigande organisk sammansättning räknas till själva det kapitalistiska produktionssättets grundläggande lagbundenheter? Vilket är sambandet mellan organisk sammansättning och kapitalismens kristendenser? Vad menade Marx, och hade han rätt eller fel? Och hur ska vi bära oss åt för att mäta och bedöma den aktuella utvecklingen hos kapitalets organiska sammansättning? Det är frågor av direkt politisk betydelse för den antikapitalistiska kampen: för konkreta analyser av kapitalismens senaste kris och framtidsutsikterna, för analyser av utvecklingen inom branscher och enskilda företag. Och det finns just nu vitt skilda uppfattningar om hur dessa frågor kring den organiska sammansättningen ska besvaras; de har blivit stridsfrågorna framför andra i de senaste årens diskussioner om vad politisk-ekonomisk teori är, och kan användas till (tillsammans med frågor som har med profitkvotens fallande

tendens att göra. Profitkvoten ($\frac{m}{v+k}$) är, mätt i procent, det antal kronor mervärde kapitalisten får ut av varje investerad hundralapp).

Att organisk sammansättning är ett så viktigt begrepp, har sin grund i att det på en tämligen konkret nivå uttrycker den kapitalistiska produktionens grundläggande motsägelse, samma motsägelse som vi första gången stötte på i varans dubbelkaraktär av 1. bruksvärde och 2. bytesvärde. Avsnittet i Kpp redogör visserligen för detta, men så komprimerat att en kommentar behövs. Nederst s 112 och överst s 113 presenteras i snabb följd tre skilda uttryck för förhållandet mellan produktionsmedel och arbetskraft:

1. Kapitalets tekniska sammansättning (Kpp s 112, rad 3-6 nedifrån). För att det ska bli några varor producerade, krävs vissa produktionsmedel (råmaterial, maskineri, fabriksbyggnader osv) samt ett visst antal arbetare. Marx använder termen "teknisk sammansättning" för förhållandet mellan mängden produktionsmedel och mängden arbetskraft, ett förhållande som är knepigt att mäta, i procent eller så - det är knappast meningsfullt att dividera antalet maskiner med antalet arbetare - , vilket inte hindrar att det går utmärkt att iaktta förändringar hos den tekniska sammansättningen. Tag utvecklingen i Sverige efter andra världskriget som exempel. Det är uppenbart att ökande mängder, och teknologiskt alltmer avancerade produktionsmedel kommit till användning, medan arbetarna som använder produktionsmedlen i många branscher minskat i antal. Med andra ord har kapitalets tekniska sammansättning vuxit enormt under efterkrigstiden.

2. Därefter nämner Kpp (de bägge nedersta raderna s 112) kapitalets värdesammansättning, som satt på formel är $\frac{k}{v}$, alltså det konstanta kapitalet (produktionsmedlens värde) dividerat

med det variabla (arbetskraftens värde, vilket framträder som löner).

3. Och till sist det viktigaste uttrycket för förhållandet mellan produktionsmedel och arbetskraft: kapitalets organiska sammansättning (Kpp s 113, övre halvan). Begreppet "organisk sammansättning" får inte tolkas som en statisk matematisk formel - det är kanske därför Kpp undviker att nämna de olika formler som brukar användas för att räkna på den organiska sammansättningen: $\frac{k}{v}$ eller $\frac{k}{k+v}$ eller $\frac{k}{v+m}$; organisk sammansättning är ett dynamiskt begrepp, som Marx behöver för att framställa utvecklingen av sambandet mellan 1. teknisk sammansättning och 2. värdesammansättning.

Till möte 5 lärde vi oss att kapitalismens grundläggande dubbelkaraktär i produktionsprocessen framträder som en motsättning mellan 1. arbetsprocess (bruksvärdeproduktion) och 2. värdeförmeringsprocess (värde- och mervärdeproduktion).

1. Låt oss först titta på hur produktionsmedlen och arbetskraften fungerar i arbetsprocessen. Vilket antal arbetare sysselsätts, hur jobbar de, hur mycket maskineri använder de och hur pass teknologiskt avancerat är maskineriet? Vi bryr oss alltså enbart om bruksvärdet (inte värdet) hos produktionsmedlen och arbetskraften, och förhållandet dem emellan kallas teknisk sammansättning.

2. I värdeförmeringsprocessen däremot uppträder inte produktionsmedlen som fysiska föremål och arbetarna inte som människor av kött och blod. Där gäller enbart att kapitalisten investerar värde - nämligen produktionsmedlens och arbetskraftens värde - samt att värde och mervärde spottas ut i processens andra ände. Värdet av produktionsmedlen framträder som priset kapitalisten betalt för dem, och arbetskraftens värde som hans löneutlägg. Förhållandet mellan produktionsmedlens och arbetskraftens värde ($\frac{k}{v}$) kallas kapitalets vär-

desammansättning.

På så vis är uttrycken 1. teknisk och 2. värdesammansättning knutna till var sin sida av den kapitalistiska produktionsprocessen, till bruksvärde- resp värdesidan, och det sammanfattande begreppet organisk sammansättning definierar Marx så här: Mellan teknisk sammansättning och värdesammansättning "råder intim växelverkan. För att uttrycka denna /växelverkan/, kallar jag kapitalets värdesammansättning, i den mån den bestäms av den tekniska sammansättningen och återspeglar dess förändringar, för kapitalets organiska sammansättning." (K 1 s 540, MEW 23 s 640)

Det är en komprimerad definition som kräver litet eftertanke. Organisk sammansättning är, enligt definitionen, inte i alla lägen sak samma som värdesammansättning. Ifall exempelvis värdesammansättningen $\frac{k}{v}$ ökat, utan att den tekniska sammansättningen stigit - kanske har arbetskraftens värde av någon anledning (svag arbetarfacklig organisering t ex) sjunkit, utan att detta har något samband med förändrade produktions-tekniker - , i ett sådant fall anser Marx inte att den organiska sammansättningen ökat.

Och ett annat exempel, som i praktiken är mycket viktigare: Ifall den tekniska sammansättningen stiger, utan att värdesammansättningen ökar, så har enligt Marx den organiska sammansättningen inte förändrats. Här finns det skäl att varna för Kpp, som alltför mekaniskt kör fram schemat: teknologin utvecklas, så att varje arbetare sköter en större mängd produktionsmedel, den organiska sammansättningen måste stiga, och i förlängningen: profitkvoten måste falla och kapitalismen gå under. Så tvärsäker får man inte vara. Visserligen är det sant att teknologin utvecklats kolossalt under efterkrigstiden och att den tekniska sammansättningen stigit brant. Men det finns ingen anledning att förutsätta att den organiska sammansättningen skulle ha rakat i höjden i takt med den tek-

niska. Och det är tur för kapitalet; en alltför våldsam ökning av den organiska sammansättningen (alltså, enligt Marx' definition, en på ny teknologi grundad ökning av k i förhållande till v) beskär kapitalets förmeringsmöjligheter. För att om möjligt hålla den organiska sammansättningen nere på en för kapitalet acceptabel nivå, håller sig kapitalismen med vissa mekanismer, vissa motverkande faktorer, vilka gör att teknologins utveckling (stegrad teknisk sammansättning) inte behöver följas av en lika snabbt stegrad organisk sammansättning. En av dessa motverkande faktorer, som haft avgörande betydelse under efterkrigstiden, är den starkt ökade produktiviteten inom produktionsmedelssektorn; med andra ord har maskinell utrustning, råmaterial etc blivit mycket billigare, relativt sett. Tänk bara på vad elektronik och datateknik inneburit för att förbilliga det konstanta kapitalets element! Andra motverkande faktorer är höjd arbetsintensitet, skiftarbete, förkortad tid från det att råmaterialet når fabriken tills dess att färdiga produkter spottas ut.

Det här är förresten en god illustration till hur marxistiska "lagar" ska förstås. "Lagen om den organiska sammansättningens stigande tendens" är inte, lika litet som "lagen om profitkvotens fallande tendens", någon profetia om kapitalismens snara undergång, och inte heller någon beskrivning av hur kapitalismen i varje ögonblick ser ut "på ytan". Det är fråga just om tendenser, grundade i kapitalackumulationens motsägelserfulla karaktär och oupplösligt förenade med det kapitalistiska produktionssättet självt, tendenser som inte alltid syns på ytan; däremot kan vi iaktta de mekanismer kapitalismen uppåddar för att hålla dem stängda. Det är emellertid bara under vissa förutsättningar som dessa motverkande mekanismer är verksamma - snacket om den krisfria kapitalismen, om trygghet och harmoni i evighet, amen, ska vi inte tro på.

113 Med kapitalets centralisation menas att somliga kapital växer
-114 genom att äta upp andra kapital. Flera mindre kapital slås samman till färre större (motsv K 1 s 552ff, MEW 23 s 654ff). Koncentration däremot betyder att ett kapital växer s a s av sig självt, genom att mervärdet återinvesteras om och om igen. Stycket nederst s 113 och överst s 114 handlar alltså inte om centralisation utan om koncentration. (Den marxistiska terminologin skiljer sig från dagligt tal, där ju rubbet benämns "koncentration".)

114 Om sambandet mellan kapitalackumulation och arbetarklassens
-120 livsvillkor. Motsvarar K 1 s 555-627, MEW 23 s 657-740. Läs gärna det tjugotredje kapitlets avsnitt 5, om du tål det. Där har Marx samlat empiriskt material om de arbetslösa och sämst avlönades livsvillkor, bostadsförhållanden, kosthåll. I tur och ordning berättar han om underbetalda industriarbetare, nomadiserade arbetare, jordproletärer och irländare.

117 Marx' omstridda s k utarmningsteori. Anti-marxister av Herbert
-120 Tingstens sort älskar att "vederlägga" Marx genom att påpeka att arbetarna långt ifrån att ha svultit ihjäl tvärt emot fått allt drägligare materiella villkor. Kpp motbevisar denna "vederläggning" på två sätt. Man bör tillfoga ett tredje: Marx torde ha menat att arbetarklassen relativt sett kommer att utarmas, nämligen genom att bli fattigare i förhållande till kapitalet. Så har faktiskt skett: År 1870 fick lönearbetarna ca 60 % av det värde som producerades i industrin i Sverige, och sedan dess har löneandelen stadigt sjunkit (år 1950 var den 47 %). (Källa: Ljungenfelt: Löneandelen och den ekonomiska utvecklingen, 1966.) Dessutom är anti-marxisternas utgångspunkt stollig. De tror att de vederlägger marxismen genom att slå Marx på fingrarna i fråga om en eller annan förutsägelse. Men Marx gör inte anspråk på att vara någon profet, hans vetenskapliga insats var att lägga grunden till en metod, som

det kommer an på oss att utveckla och använda.

120 En parentes om hur borgerliga ekonomer förklarar vad kapital
-127 är, och hur de velat legitimera kapitalistens rätt att sno åt
sig mervärde (motsv K 1 s 517-527, MEW 23 s 614-625).

127 Ursprunglig ackumulation (motsv K 1 s 551, MEW 23 s 652-653
-130 samt hela kap 24):

"den ursprungliga ackumulationen /innebär/ inget annat än
att de omedelbara producenterna exproprieras, dvs att den
privata äganderätt, som vilar på eget arbete, upplöses."
(K 1 s 669, MEW 23 s 789)

"Den s k ursprungliga ackumulationen är alltså ingenting
annat än den historiska skilsmässoprocessen mellan produ-
centen och produktionsmedlen. Den framstår som 'ursprung-
lig' emedan den tillhör kapitalets och det kapitalistiska
produktionsättets förhistoria."
(K 1 s 629, MEW 23 s 742)

FRÅGOR TILL MÖTE 7

1. Vad är skillnaden mellan enkel och utvidgad reproduktion?
(105-106, 131)
2. Vad är kapitalets ackumulation? (106, 111, 131)
3. Vad är kapitalets organiska sammansättning? (113)
4. Vad är skillnaden mellan kapitalets koncentration och kapita-
lets centralisation? (113, jfr kommentaren ovan)
5. Vad betyder kapitalets centralisation för kapitalackumulatio-
nen? (113-114)
6. Hur skapas den industriella reservarmén? Hur inverkar reserv-
armén på arbetarklassens sociala villkor? (114-120)
7. Vad menas med "den kapitalistiska ackumulationens allmänna
lag"? (117)

MÖTE 8 Arbetslönen

LÄS: Kpp, sjunde kapitlet, s 132-163.

Nu har vi lärt känna det viktigaste innehållet i Kapitalets
första band. Det sjunde och sista kapitlet i Kpp innehåller knap-
past några nyheter. Men de föregående kapitlen har i hög grad an-
lagt kapitalets synvinkel (dvs analyserat hur värde och mervärde
produceras). Kapitel 7, som betraktar samma företeelser ur arbe-
tarklassens synvinkel, kan därför fungera som en nyttig repeti-
tion. I följande kommentarer finns en del hänvisningar bakåt i Kpp.

KOMMENTAR TILL KAPITEL 7 I Kpp

133 AVSNITT 1. Arbetskraftens värde. Jfr Kpp s 49-53.
-134

135 AVSNITT 2. Om hur arbetskraftens värde och arbetets innehåll
-140 förändras i takt med att kapitalismen genomlöper tre stadier:
a. Enkel samverkan (motsv K 1 kap 11),
b. Systematisk arbetsdelning (motsv K 1 kap 12),
c. Maskindrift (motsv K 1 kap 13).

Dessa tre stadier behandlades i Kpp s 83-97, men då mer ur
kapitalets synvinkel: med avseende på hur mervärdet produce-
ras.

140 AVSNITT 3. Bl a en förklaring till varför arbetskraftens vär-
-144 de sjunker då kvinnor träder ut på arbetsmarknaden.

144 AVSNITT 4. Om hur arbetskraftens värde påverkas av förändring-
-146 ar i a. produktiviteten, b. intensiteten, c. arbetsdagens längd
(motsv K 1 kap 15).

Om skillnaden mellan arbetets produktivitet och arbetets intensitet, se Kpp s 94. Ett exempel: En arbetare står vid en maskin och producerar 10 skor i timmen. Om maskinen byts mot en bättre, så att han utan att behöva jobba hårdare kan göra 20 skor i timmen, har arbetets produktivitet fördubblats (i verkligheten brukar dock modernare teknologi innebära ökad förbrukning av arbetskraft, mer av arbetarens fysiska och psykiska resurser tas i anspråk. Med andra ord: stegrad produktivitet brukar ha stegrad intensitet i släptåg). En fördubbling av intensiteten skulle innebära att arbetaren får nöja sig med den gamla maskintypen, men ändå producerar 20 skor per timme, genom att förbruka mer arbetskraft per tidsenhet (öka takten, betjäna två maskiner samtidigt e dyl). Ett annat, tydligare exempel: En löpandebandarbetare ökar sin arbetsintensitet om bandhastigheten ökar, och ingenting annat förändras. Då tvingas han ju att förbruka en större kvantitet arbetskraft per tidsenhet.

146 AVSNITT 5. (Motsv K 1 kap 17.) Viktigt. Om lönefetischismen,
-150 dvs att lönen skenbart verkar vara betalning för arbete. I själva verket är det för arbetskraften kapitalisten betalar, för rätten att disponera arbetskraften under t ex en dag. Under denna dag producerar arbetaren ett värde, som är mycket större än dagslönen (i Sverige i dag kanske 5 eller 6 gånger så stort). Men lönefetischismen trollar bort merarbetet, ut-sugningen. "Allt arbete framträder som betald arbete", skriver Marx och fortsätter med en belysande jämförelse mellan feodalbonden, slaven och lönearbetaren:

"I dagsverkssystemet skiljer sig rent påtagligt, till tid och rum, den dagsverksskyldiges arbete för sig själv och hans tvångsarbete för jordägaren. I slavsystemet framträder t o m den del av arbetsdagen, då slaven endast ersätter värdet av sina egna existensmedel och alltså i verkligheten arbetar för sig själv, såsom arbete för hans herre. Allt hans

arbete framträder som obetalt arbete. I lönarbetet framträder däremot även merarbetet eller det obetalda arbetet som betalt arbete. I det ena fallet döljer egendomsförhållandet /dvs att slaven ägs/ att slaven arbetar för sig själv, i det andra fallet döljer penningförhållandet /dvs att kapitalisten betalar lön/ att lönearbetaren arbetar gratis åt kapitalisten."

(K 1 s 471, MEW 23 s 562)

Strängt taget är alltså beteckningen "arbetsköpare" inte korrekt (låt vara att den är bättre än det vansinniga ordet "arbetsgivare") - arbetskraftsköpare borde det heta.

150 AVSNITT 6. Om tidlön (motsv K 1 kap 18) samt stycklön eller
-152 ackordslön (motsv K 1 kap 19). Här får vi en förklaring till varför arbetsköparna är så förtjusta i ackordslön och meritvärdering, och varför de reagerat så vildsint inför de krav på tidlön, som många av de senaste årens s k vilda strejker bl a handlat om.

152 En liten utvikning om två "sagor", välbekanta för oss alla -
-159 försök finna aktuella exempel! - , som bägge vilar på ovan-nämnda förhållande att allt arbete framträder som betalt arbete.

159 AVSNITT 7. Sambandet arbetslön/ackumulation/reservarmé. Mot-
-163 svarar K 1 kap 23, som vi luktade på under förra mötet.

FRÅGOR TILL MÖTE 8

1. Hur påverkas arbetskraftens värde av produktivkrafternas utveckling? (Kpp s 135-140, sammanfattning s 140.) Kvinnoarbetet sänker arbetskraftens värde, och samma effekt har att livsförnödenheternas värde sjunker (141, 144-145). Varför?
2. Hur påverkas arbetskraftens värde av förändringar av arbetets produktivitet, arbetets intensitet samt arbetsdagens längd? (144-146)
3. Hur kommer det sig att arbetskraftens värde framträder som betalning för arbete, i stället för som betalning för arbetskraft? (146-150)
4. På vad sätt beslöjar denna lönefetischism klassmotsättningar,

och får dem att framträda som intresse motsättningar mellan socialpartners, dvs mellan i princip jämställda motståndare?

5. Varför är utsugningen (dvs att en del av arbetarens arbete är obetalt) ännu mer dold i ackordslönen än i tidlönen? Hur fungerar ackordslönen som ett redskap för ytterligare utsugning? Är kampen för tidlön en viktig kamp? (151)
6. Varför är "sagan om löne- och prisspiralen" (152-154) en saga? Har du hört sagan förut, t ex i samband med krav på lönestopp eller återhållsamhet i löneförhandlingar?
7. Fundera över vad Meidners förslag om löntagarfonder och Gösta Bohmans skägandedemokrati har med avsnittet om "den sparande arbetaren" att göra. (154-159)

MÖTE 9 Profit. Värdering av cirkeln. Uppföljning

FÖRSLAG TILL PROGRAM:

1. Texten "Profit och profitkvot" nedan.
2. Diskutera vad marxismens kritik av den politiska ekonomin kan användas till. (Jfr t ex avsnittet "Inledande om Marx' metod" till möte 3, samt litteraturförslagen till samma möte.)
3. Utvärdering av cirkeln.
4. Vad gör vi nu? (För den som vill gå vidare med "allmänna" studier av kritiken av den politiska ekonomin i förlängningen av Kpp, ges några förslag på böcker om stats- och kristeori ovan s 16.)

PROFIT OCH PROFITKVOT

Kpp är ju en popularisering av Kapitalets första band. Där visar Marx bl a hur det samhälleliga arbetet i ett varuproducerande samhälle framträder som värde, och hur arbetskraftens värde framträder som arbetslön. Värdet döljer arbetet; det tycks som om även maskinerna eller t o m kapitalistens investeringsvilja skapar värde. Och arbetslönen döljer arbetskraftens värde; det tycks som om arbetaren säljer, och får full betalning för, det arbete han utför. I själva verket säljer han dispositionsrätten över sin arbetskraft.

I tredje bandet gör Marx en liknande konkretisering av begreppet mervärde: mervärdet framträder i levande livet som profit. Innan vi sätter punkt för den här cirkeln är det nödvändigt att säga några ord om profit för att antyda vart alla resonemangen om mervärde i Kpp leder. Och profitkvoten är ett viktigt och just nu

häftigt omdiskuterat begrepp: enligt Marx är "profitkvotens fallande tendens" kapitalismens akilleshäla.

Vid första påseendet, om vi betraktar en enskild kapitalist och tills vidare lämnar konkurrensen därhän, är mervärde och profit precis samma sak: helt enkelt merarbete omräknat till bytesvärde (pengar, kronor och ören). Låt oss använda ett par skor värda 140 kronor som exempel. Deras värde ($k+v+m$) har uppkommit genom att 80 kr (k) överförts från förbrukat råmaterial och förslitna maskiner, och genom att arbetskraften dels tillfört sitt eget värde, kanske 20 kr (v), dels tillfört mervärdet 40 kr (m).

Ifall vi väljer att kalla de fyrtio kronorna mervärde eller profit, beror på vad vi sätter dem i relation till.

I första bandet sätter Marx mervärdet i relationen till arbetskraftens värde och förhållandetalet kallar han mervärdekvot: $\frac{m}{v}$ (skornas mervärdekvot är $\frac{40}{20} = 200\%$). Därmed markerar han mervärdets ursprung: det obetalda arbetet - ett annat ord för mervärdekvot är ju exploateringsgrad eller utsugningsgrad (Kpp 63-65).

I tredje bandet anlägger Marx kapitalets synvinkel. När kapitalisten ska bedöma om verksamheten ger hygglig avkastning, räknar han inte kronor och ören, som Joakim von Anka. Och det skulle aldrig falla honom in att, så som Marx gör, sätta avkastningen i relation till löneutbetalningarna till de produktiva (mervärdeskapande) arbetarna - kapitalisten gör överhuvudtaget ingen åtskillnad mellan konstant och variabelt kapital. Nej, han är självfallet intresserad av avkastningen i relation till sina totala investeringar, i produktionsmedel och i arbetskraft. Hur mycket kammar han hem på varje satsad hundralapp? Om vi håller fast vid skoexemplet, blir det fyrtio kronor, alltså 40 % avkastning på investerat kapital. De fyrtio procenten anger storleken av profitkvoten ($\frac{m}{k+v} = \frac{40}{80+20} = 40\%$).

När mervärdet sätts i relation till det totalt investerade ka-

pitalet talar vi inte längre om mervärde utan om profit.

I motsats till mervärdekvoten $\frac{m}{v}$ säger profitkvoten $\frac{m}{k+v}$ inte ett dugg om förhållandet mellan arbetstid som arbetaren får betalt för (nödvändig arbetstid, motsvarar v) och obetald arbetstid (merarbets-tid, motsvarar m). Och kapitalisten uppfattar överhuvudtaget inte profiten (mervärdet) som en del av varans värde: för honom är skornas verkliga värde inte 140 kr ($k+v+m$) utan bara 100 kr ($k+v$). Mer har de ju inte kostat honom. Sen tillkommer, tycker han, ytterligare 40 kronor i själva försäljningsögonblicket. Profitformen (mervärdets framträdelse som profit och mervärdekvotens framträdelse som profitkvot) trollar alltså bort utsugningen, döljer att det är arbetskraften som skapat mervärdet.

Men tolka inte detta så att framträdelsen (profiten) skulle vara mindre verklig än det bakomliggande väsendet (mervärdet). Det är fråga om två olika abstraktionsnivåer: I första bandet tränger Marx djupt under framträdelseernas yta på jakt efter grundläggande sammanhang, och han finner mervärdeproduktionen. Men i den konkreta verkligheten är det profitkvoten, inte mervärdekvoten, som kapitalisterna har intresse av att hålla uppe, och som därför styr deras (och borgarstatens) agerande.

Nu är det egentligen tokigt att som i räkneexemplet ovan beräkna profitkvoten på ett par skor. Vi får inte bara se till den enskilde kapitalistens profitkvot. I tredje bandet visar Marx hur det uppstår en tendens till en för hela samhället gemensam, genomsnittlig profitkvot, och han visar också på tendensen att denna genomsnittsprofitkvot börjar falla, vilket är kapitalismens dödsringning. I största korthet:

Vi lämnar nu den enskilde kapitalisten och tar konkurrensen mellan olika kapitalister i betraktande. Då händer det saker med både profiten och profitkvoten:

Kapitalet söker sig alltid till de branscher där de fetaste profiterna finns att hämta. Antag att skoindustrin ger många kro-

nors avkastning per investerad hundralapp, dvs hög profitkvot. Alla som kan skrapa ihop ett startkapital skyndar sig att smälla upp en skofabrik och tjäna grova pengar. Intill dess att köparna har nog och övernog av skor. Då tvingas skofabrikörerna till hård inbördes konkurrens. Priserna på skor faller, vilket går ut över profiten. Profitkvoten börjar falla inom skobranschen. Om den sjunker under den för samhället normala, börjar kapital strömma bort från skobranschen, till mer profitabla investeringsobjekt. Det kan ske genom att skofabriker går omkull, att slitna maskiner inte ersätts med nya osv. En massa värde förstörs förstås, vilket kan tyckas planlöst - och kapitalismen är just planlös - men det finns en logik mitt i anarkin:

Genom kapitalets konkurrens och flöde från den ena branschen till den andra, utjämnas skillnader mellan skilda branschers profitkvoter och det uppstår en tendens till genomsnittlig profitkvot. Denna för hela samhället gemensamma, genomsnittliga profitkvot, kring vilken de enskilda företagens och branschernas profitkvoter pendlar, kan betraktas som förhållandet mellan allt producerat mervärde och det totala kapitalet.

När en genomsnittlig profitkvot utvecklats, är inte längre mervärde och profit samma sak. Jo, så länge vi ser på samhället som helhet är profitens totalsumma lika med allt producerat mervärde. Men låt oss se på hur kakan fördelas mellan enskilda kapitalister. Alla industrikapitalister ska dela på den totala mervärdesumman (för enkelhets skull bortser Marx tills vidare från att fler utsugare egentligen ska vara med och dela: finans-, handels- samt jordägarkapital. Dessutom förstås alla "offentliga" utgifter, via finansministern). Ifall nu en genomsnittsprofitkvot tendentiellt ska gälla, t ex 30 %, innebär det att alla kapitalister ska få runt trettio kronor i profit per investerad hundralapp - och det oberoende av hur mycket eller litet mervärde som arbetarna hos den enskilde kapitalisten faktiskt producerar! För vår

bekantning skofabrikören är det ingen fördel: han säljer sin 140-kronors-sko för 130 kr. Trots att hans arbetare skapat 40 kr mervärde, blir fabrikörens profit bara 30 kr. I gengäld kan någon annan kapitalist sälja sina produkter till ett pris över deras värde.

Sammanfattningsvis: Mervärdet produceras av arbetare hos de enskilda kapitalisterna. Cirkulationen, konkurrensen, fördelar mervärdet "rättvist" mellan kapitalisterna i förhållande till den kapitalsumma var och en investerar (alltså inte i förhållande till hur mycket mervärde deras arbetare bidragit med). Det fördelade mervärdet kallas profit.

För att förklara något om hur mervärdet fördelas, blir det nödvändigt att återknyta till begreppet "organisk sammansättning" (Kpp 112f), dvs förhållandet mellan konstant och variabelt kapital. I branscher med hög organisk sammansättning - få arbetare och många dyra maskiner, enkelt uttryckt - skapas inte särskilt mycket mervärde i förhållande till investerat totalkapital (det är ju enbart arbetskraften som skapar värde). Och omvänt produceras många kronor mervärde per investerad hundralapp i branscher med lägre organisk sammansättning. Ifall nu varje bransch ska ge ungefär samma profitkvot, innebär det att mervärde måste överföras från branscher med låg organisk sammansättning till sådana med hög.

Vi har redan tidigare (Kpp 77-80) sett hur kapitalisternas inbördes konkurrens tvingar dem att ersätta arbetare med maskiner. Med andra ord: den organiska sammansättningen tenderar att växa. Men om den växer alltför mycket och i alltför många branscher, utan att samtidigt produktionsvolymen sväller i samma takt, riskerar kapitalisterna att det produceras för litet totalt mervärde att dela på: det är fara värt att varje investerad hundralapp ger allt färre kronor i profit. Då står krisen för dörren. "Den genomsnittliga profitkvotens fallande tendens" är själva kärnan i Marx' kristeori, som det inte finns utrymme att utveckla vidare här.

Vi kan sätta punkt för genomgången av den politiska ekonomins grunder genom att återknyta till startpunkten: frågan om vad värde är för något. Marx' svar är, att värde till sitt väsen är resultatet av abstrakt-allmänt arbete (Kpp 23ff). Men för att nå ned till värdets väsen var Marx tvungen att dechiffrera värdets framträdelser i den konkreta verkligheten. Nyss stötte vi på en mycket konkret framträdelseform för en varas värde, nämligen produktionspriset, dvs $k + v +$ genomsnittsprofiten (skorna vi använde som exempel hade produktionspriset $80 + 20 + 30 = 130$ kr). Produktionspriset är en framträdelseform som avslöjar att arbetet är värdets och mervärdets ursprung - vi har sett att profitformen döljer vad mervärde är, och suddar ut skiljelinjen mellan konstant och variabelt kapital. Det är en god illustration till hur nödvändigt det är att tränga under framträdelseernas yta.

FRÅGA TILL MÖTE 9

Att avskaffa kapitalismen måste innefatta avskaffandet av kapitalismens ekonomiska grundvalar: arbetsdelning, varuproduktion och varucirkulation, lönarbete, värdeproduktion osv, sådant som den här cirkeln handlat om. Vad krävs för att bryta upp arbetsdelningen, bli kvitt varuproduktionen osv? Är det tillräckligt att ekonomin är planerad, som i Sovjet? Diskutera hur ett samhälle utan varu- och värdeproduktion skulle fungera, och försök föreställa dig vardagslivet i ett sådant samhälle!

Korsch har myntat termen "avskaffandets problem" i en Negt (Kewie Konduktie s. 286, kris Nr 7-8 s. 10) : "Problem der Abschaffungen"

Tryckfel:

s 10, rad 7 uppförn

stån: konservativa ska stå: konsekventa

s 104 : frågan till möte 9 har fallit bort
s 9, rad 15 : "1976" ska bort.

s 12 : står borgelig, ska stå borgerlig
s 25, rad 8 stå förren, ska stå förren

19 3. bas salmas

64 rad "Sk" har fallit bort

68 "SI" och "AB" fallit bort